

7840

84.092

4-55u

84.092

Գ - 554

ՆԳԱՊՍԱԿ

ՓԻԷՐ ՔԻՅԵԱՌԻ

ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ
Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ
ԱՏՐՈՒՇԱՆ
Ա. ԱՐԾԻԻԵԱՆ
Գ. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ
Զ. ԵՍԱՑԵԱՆ
Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ
Ս. ԶԱԽԱՐԵԱՆ
Գ. ԶՕՂԱՊ
Պ. ՀԱԼԱՃԵԱՆ
ՄԱՐ
Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ
Շ. ՄԻՍԱՔԵԱՆ
Ա. ՅԱՐՈՒԹԻԻՆԵԱՆ
Հ. ՆԱԶԱՐԵԱՆ
Յ. ՇԱՀՐԻԿԵԱՆ
ՍԻԱՄԱՆԹՕ
Մ. ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ
Դ. ՎԱՐՈՒԺԱՆ

1913
Կ. Պոլիս

ՄԱՀՈՒԱՆ
ՏԱՐԵԴԱՐՁԻՆ ԱՌԻՔՈՎ
1912—1913

JUL 2013

7840

84.082

Բ-554

22 MAY 2006
1 NOV 20

ՍԳԱՊՍԱԿ

ՓԻԷՐ ՔԻՅԵԱՌԻ

ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Հրատարակողին

«ԱՐԾԻԻ»

ժողովրդական Գրավաճառանցի

4191-89

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

ԱՏՐՈՒՇԱՆ

Ա. ԱՐԾԻԻԵԱՆ

Գ. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ

Զ. ԵՍԱՅԵԱՆ

Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Ս. ԶԱԽԱՐԵԱՆ

Գ. ԶՕՂԱՊ

Պ. ՀԱԼԱՅԵԱՆ

ՄԱՐ

Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Շ. ՄԻՍԱՔԵԱՆ

Ա. ՅԱՐՈՒՅԻՆԵԱՆ

Հ. ՆԱԶԱՐԵԱՆ

Յ. ՇԱՀՐԻԿԵԱՆ

ՍԻԱՄԱՆՅՕ

Մ. ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ

Զ. ՎԱՐՈՒԺԱՆ

1913
Կ. Պոլիս

Կոյր յափշտակութեան սաղմոսերգութիւն մը չէ այս հատորը: Բոլոր անոնք որ, զրկւ չով և կամ բեմի վրայ խօսքեր ունեցեր են ըսելու Մեծ Օտարականի յիշատակին, արտայայտուած են իբրև խորապէս ծանօթ՝ Քիչեառի կեանքին ու զործումէութեան, ամոր մտքի խոյամքին, ամոր սրտի վճիտ բարախումներուն և նկարագրի հզօր գիծերուն:

Թէև տարրեր տեսակէտներէ դիտող ու ալլազան դաւանանքներու տէր,— բոլոր անոնք որ մասնակից են այս ծօնին, իրենց վերլուծումներով կը ձգտին մէկ նպատակի,— ներկայացնել Մարդը ինչպէս որ էր, բացառել ամոր Գործը իր իսկական բովանդակութեամբ:

Այս, ապահովաբար, լաւագոյն մեծարանքն է Փիլէո Քիչեառին՝ իր համակրողներուն կողմէ, որոնց շատերուն պայքարի ընկերն էր արի Ֆրանսացին,— ըլլալով միանգամայն յոյսի և խանդավառութեան մշտահոս ու ամապակ աղբիւր մը՝ հայ ժողովուրդին համար:

Հրահրակիչներ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻՓԵՐ

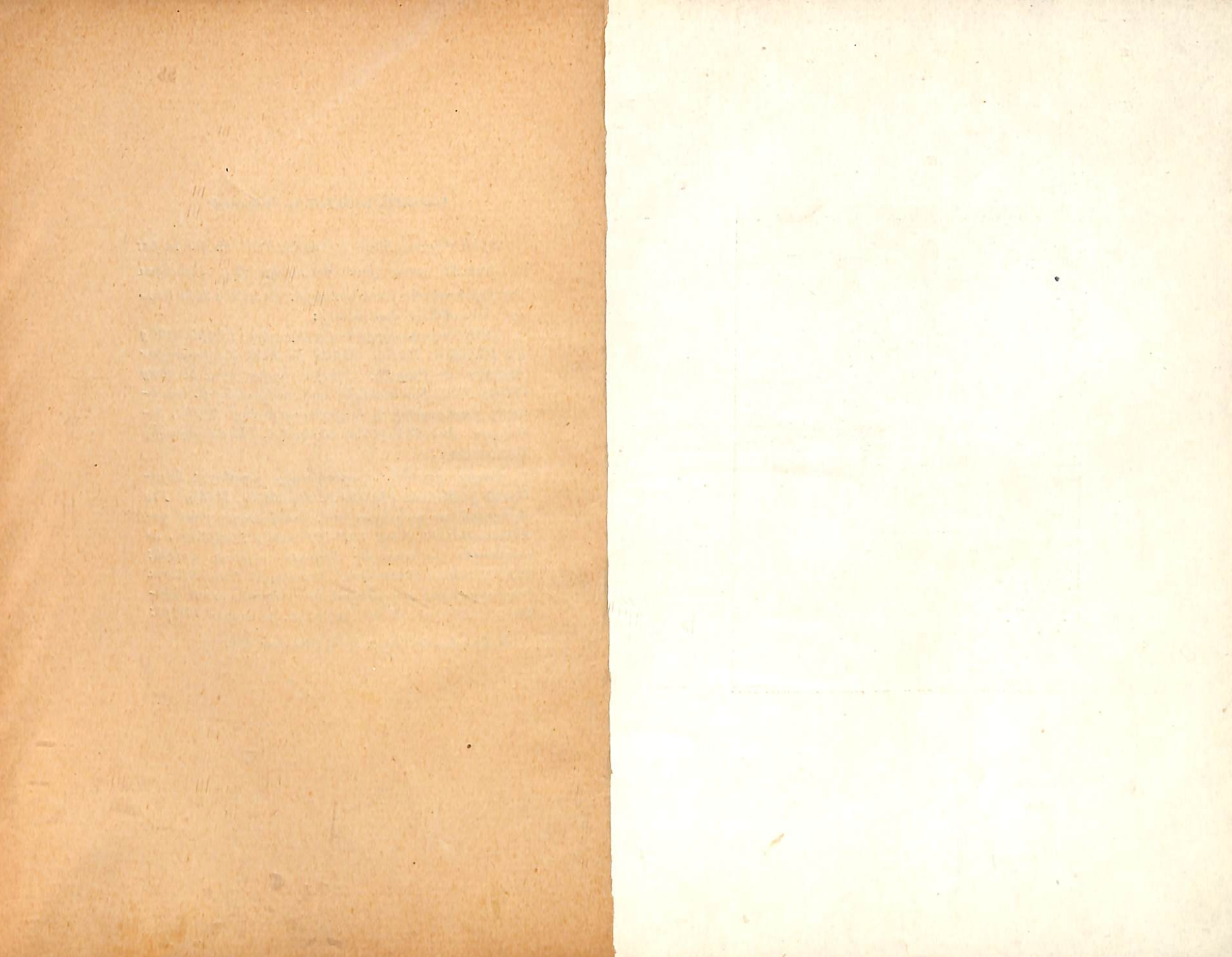
Փիեռ Քիլեան ծնած է Փարիզ, 1864 Յուլիս 14 ին:

Ուսումն առաւ Լիւս Գոնսրսի մէջ: Հետեւեցաւ Փարիզի Գրականութեան կաճառին: Յաճախեց նաեւ Բարձր Ուսումներու վարժարանը:

1884ին աշխատակիցն էր *La Basoche*-ի: 1886ին հիմնեց *La Pléiade*-ը: 1891էն մինչեւ իր մահը կ'աշխատակցէր *Mercur de France*-ի: 1893ին Պոլիս եկաւ եւ մնաց մինչեւ 1896, իբր ուսուցիչ պաշտօնավարելով Ս. Լուսաւորի վարժարանին եւ Գեղրոնականի մէջ: 1897ին, հետեւեցաւ Թուրինեցիկն պատերազմին, իբրեւ քղականից *Illustration*-ի:

Փարիզ դարձին, կազմակերպեց թագմարիւ հայանպաստ քանակաւորութիւններ եւ միջիններ, հիմնեց *Pro Armenia*-ն, որ դադրեցաւ Օսմ. Սահմանադրութեան վերահաստատմէն յետոյ: 1905-906 վարեց *Européen*-ը, որ նմանապէս կը ծառայէր ճնշուած ազգերու դասին: 1904ին անդամ ընտրուեցաւ Մարդկային Իրաւունքներու Դաշնակցութեան կեդրոնական վարչութեան, որուն դերակատարներն եղաւ 1907ին, իսկ ընդհ. փառադարձ 1911ին:

Յանկարծամահ եղաւ 1912 Փետրվար 4ին:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՈՒԳ

Ուսուցիչ, քերթող, հրապարակագիր մտաւորական մը. մէկը անոնցմէ որ կեանքը կ'ապրին իշխելով, կոխկըռտելով անոր վրայ, տիրաբար, աշխարհակալի մը պէս, ոչ թէ պզտիկնալով շարունակ անոր առջև և միմիայն իրենց անձին սահմանելով զայն. գրկաբաց կեանք, գրկաբաց բոլոր տառապողներուն հանդէպ, բոլոր արհամարհածներուն, գրկուածներուն:

Ուսուցիչ այն մեծ ուսումին որ մարդասիրութիւն կը կոչուի, երգողը՝ այն ցաւերուն որոնք պատմիչ չունին: Երազատե՛ս մը, եթէ կ'ուզէք, մի՛ն՝ անձնուրացներու սակաւաթիւ հոյլէն որոնք դրիչ մը ձեռուընկն՝ միս մինակ կը մղեն մեծ պայքարը, զօրաւորին դէմ կռիւը, անհաւասարը և յաւիտենականը, որոնց մէջ վերջ ի վերջոյ յաղթութիւնը կը տանին եթէ մեռնին իսկ. հին դարերու ասպետ՝ որուն յիշատակին ի պատիւ կանգնուելիք կոթողին վրայ Եարճանեան՝ հատորի մը տեղ բառ մը պիտի գրէր, բառ մը միայն, ՎԵՀԱՆՁՆՕՐԷՆ:

Հարուածներ կան զոր մարդս կ'ընդունի առանց տրտունջ մը հանելու, առանց ձիչ մը, աղաղակ մը արձակելու, անոր համար որ անոնք ուղղակի սրտին ի՛նչն են և լեզուն կը կապեն. Փիէր Բիլեաուի մահը մեր ազգին համար՝ ատոնցմէ է:

Մտքիս առջև կը բերեմ իր ազնուական դէմքը:

Ամէն պատկեր առ հասարակ լոյսով և ստուերով կը ձեւանայ և սակայն ինծի այնպէս թուեցաւ, երբոր առաջին անգամ հանդիպեցայ անոր, որ այս դէմքը մի միայն լոյսով չինուած էր: Ուրիշ շատ մը բաղդաւոր հայրենակիցներուս պէս հինուց չէի ճանչցած զինքը, բայց մունջ և խորունկ կապ մը, երախտագիտութեան և հիացման մեծ հարկը անպայման կերպով իրեն կը կապէր զիս: Լաւ մը չեմ յիշեր ինչե՛ր կրցայ ըսել իրեն, երբոր Սահմանադրութեան առաջին տարին ճաշի մը հրաւիրեցինք զինքը Թօքսթիւնի սրահին մէջ. բայց միտքս է ինծի պատասխանած խօսքերը.

— Ձեր մէջը ապրեցայ ես երեք տարի, և իր ցաւատանջ ճամբուն մէջ ձեր ազգին մարտիրոսութիւնը հետապնդեցի:

Եւ Հանութիւնի ակնարկելով՝

— Կը ճանչնամ մէկը՝ Յրանսական Հանրապետութեան մէջ մեծ դերքի տէր՝ որ բռնաւորական ռէժիմի պաշտպանը հանդիսանալէ չ'ամչցաւ. ըստ երեւոյթին կ'ապրի դեռ այսօր, բայց իրօք շատոնց մեռած է ան բարոյապէս: Հայկական արիւնը խեղդեց զինքը:

*
*
*

Ո՞վ ես դուն, օտարական, որ քու զուարթ և երջանիկ հայրենիքդ մոռնալով, բոլոր գութդ և խանդաղատանքդ նուիրեցիր սուգի և կսկիծի հողին՝ որ Հայաստան կը կոչուի: Ի՞նչպէս մեր անժպիտ ու թախծոտ երեսը քու ուշադրութիւնդ հրաւիրեց և, իսկոյն, սրտիդ գանձերը ու ճոխութիւնները անվերապահօրէն բացիւր մեզի, եղբայրակցեցար մեզի հետ, անընդհատ տասներկու տարի մեր ազգին նահատակութեան աւետարանը՝ «Փրօ Արմենիա»ն գրեցիր, ջերմ հաւատքով մը և տեսիլքի մը մէջէն տեսնելով կարծես մեծ Հրէշին անկումը իր արիւնոտ գահին վրայէն:

Երազատեսնե՛ր, դ՛ուք. երբեք, քանի որ իրականութիւն են այսօր ձեր երէկուան երազները. տեսէ՛ք Թուրքիան, Փօրթուկալը և վաղնչական Չինաստանը աղատագրուած և ճամբու դնելով իրենց անուղղայ վեհապետները: Գործի մարդեր էք դուք, գերազանցապէս գործի մարդ, չքեղօրէն գործի մարդ, ապրելով սուրիշներուն համար, պիտի ըսէր Եղիան, երբոր անդին սովորական գործի մարդերը կ'ապրին իրենց անձին համար միայն. նահա զանազանութիւնը. ահա ձեր անջնջելի փառքը:

Մեռաւ ակնկալութիւնը չի ճանչցող այս մարդը անակնկալ կերպով, անակնկալ օրով մը որ այսուհետեւ Հայկական Սուգի օրն է. մեռաւ, առանց իր այնքան սիրած Հայերուն բաղդը գոնէ որոշուած տեսնելու:

Յրանսայի մէջ է իր գերեզմանը. բայց իր անունը մերն է բոլորովին. իր հրապարակագրի կեանքը մերն է, մեր ազգին պատմութեան էն պայծառ էջերէն մէկն է. իր յիշատակը մերն է և բովանդակ հայութիւնը պիտի հսկէ անոր վրայ:

Գ. ԶՕՆՐԱՊ

ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏԸ ԵՒ ՄԱՐԴԸ

Ո՛հ, երբեք հակասութիւն մը չէ որ Բանաստեղծը՝ արուեստով գերազանցօրէն ազնուական, եղաւ կեանքի ըմբռնումով հանրալարական, ու Հաւատացեալ՝ համա-մարդկային իտէպներու: Դէպի կատարելութիւն ձգտող հոգի՛ն, ճշմարիտ արուեստագէտի հոգի՛ն, չի կրնար չե-րազել աւելի արդար, աւելի պայծառ, և աւելի ներ-դաշնակ ու կատարեալ մարդկութիւն մը՝ քան այն որ կայ այժմ, անհաւասար ու անիրաւ, զօրաւորը՝ ամբար-տաւան ու եսասէր, տկարը՝ ոտնահարւած ու գետնասող:

Ի՞նչ է արուեստին գերազօյն նպատակը՝ եթէ ոչ հոգեկան բարձրագոյն վայելքը, — Երջանկութիւնը: Եւ ի՞նչ է Կեանքի միակ նպատակը՝ եթէ ոչ դարձեալ Եր-ջանկութիւնը, աւա՛ղ, գոյութեան ակնթարթի մը մէջ ծփացող, որ սակայն ուրիշ ձեւով չի ներկայանար այսօր մարդոց բիւր անգամ բիւրաւորներուն համար՝ եթէ ոչ միայն հեծեծանքի ու անէծքի:

Ու Բանաստեղծը նախ Մարդ է, և ապա ուրեմն՝ ճշմարտասէր ու իրաւախնդիր: Եւ ի՞նչ աւելի ճշմարիտ քան գիտակցութիւնը այն ճշմարտութեան՝ թէ աշ-խարհքը կրնայ ըլլալ աւելի երջանիկ ու ազնիւ: Եւ ի՞նչ աւելի իրաւ քան այն Դատը՝ որ անզօրներուն ու ան-պաշտպաններուն դատն է, անզօրներ՝ որպէս անհատ, որպէս դասակարգ, որպէս ազգ:

Հակասութիւնը հոն պիտի ըլլար որ Արուեստագէտը չըմբոստանար բոլոր այն արատներուն դէմ՝ որ կ'եղծեն կեանքի գեղեցկութիւնն ու ներդաշնակութիւնը, բոլոր այն շղթաներուն դէմ՝ որ կ'ըսեն մարդուն՝ ստորնացի՛ր, և ազգերուն՝ հպատակէ՛:

Այս պատճառով է որ նոր դարու ասպետները ան-դին կ'անցնին իրենց հայրենիքի սահմաններէն և իրենց իտէպով կ'ընդգրկեն բոլոր ժողովուրդները և բովան-դակ մարդկութիւնը: Մարտնչող մտաւորականներու փաղանգն է՝ որ Հայաստանէն մինչև Ֆինլանտիա, Լե-հաստանէն մինչև Մակեդոնիա, ու քաղաքակիրթ Եւրո-պայի մէջ, և կիսակիրթ Ասիոյ մէջ՝ ամէնուրեք պաշտ-պանեց մարդկայնական գաղափարը՝ ընդդէմ բոլոր բռ-նութեանց, բոլոր անիրաւութեանց, բոլոր անարդա-րութեանց:

Ծնորհիւ այդ ասպետ մտաւորականութեան է որ ազգերը կը բարձրանան ու ժողովուրդները կը ձգտին դէպի կեանքի գեղեցկութիւնները:

Արուեստագէտը կատարեալ էր ու ազնուական, որովհետեւ եղաւ կատարեալ իրրեւ Մարդ և ազնուական՝ իրրեւ Հոգի:

Եւ իմ մէջս որքա՛ն մեծ է հիացումը դէպի Արուես-տագէտը, որքա՛ն խոր է յարգանքս դէպի Մարդը:

Ու մեր նոր սերունդին համար ի՞նչ աւելի բարձ-րացնող ներշնչման խորհրդանշան՝ քան կատարեալ Ար-ուեստագէտի և կատարեալ Մարդու այն տիպարը, որ կը ներկայացնէ փիլեոս Գիլիատ, հայ ժողովուրդի ազա-տագրական գործին հոյակապ ախոյեաններէն մին:

Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

ԵՒՐՈՊԱՑԻՆ

Պիեր Քիյեառ կը գնահատուի շատ տեսակէտներէ։ Ֆրանսացիները կը գնահատեն անոր բանաստեղծութիւնները, ընկերվարականները՝ իր ցոյց տուած ջանքերը Ֆրանսայի վերջին մեծ պայքարներու ատեն, քաղաքագէտները և մասնաւորապէս Հայերը՝ Փրօ Արմենիայի մէջ իր խաղաղ քաղաքացիական պայքարը։

Ինձ վրայ ամէնէն աւելի ազդած է իր բնաւորութիւնը, իր մարդը, իր իսկական եւրոպացի լինելը։

Երբ սրանից տասը տարի առաջ, մառախուղ գարնանային մի օր, մեր ընկերներէն մէկի՝ բժ. Լ. Մ. ի հետ առջի անգամ ես պատահեցի Քիյեառին—մնացի մի քիչ հիասթափուած։ Յաճախ հասկում, մեղմ շարժումներով, համեստ արտաքինով մէկն էր որ կը ներկայանար։ Չը կային բարձր հասակը, վառվռուն աչքերը, տաք շարժումները ու ոգեւորուած խօսքը, որ կը սպասէի ես «գաղափարական», «մեծ» և «պայքարող» մարդուց։

Այդպիսի տպաւորութեան չին վարժեցրած՝ Ռուսաստանի, մանաւանդ Արեւելքի այլանդակութիւնները, Բանաստեղծը պիտի լինէր անպատճառ երկար մազերով, «հերոսը» ախուր դերասանների նման («մեծ մեծ» և «լուրջ» բաների մասին խօսող, «յեղափոխականը» պիտի աջ ու ձախ զարկէ, առնազըր ոգեւորէ կամ հայոյէ...

Այս հիւանդոտ և սխալ իմ տպաւորութիւնները

միանգամ ընդ միշտ խորտակեցին Եւրոպայի մէջ, և Փարիզ, ուր առիթն ունեցայ մի քիչ շփուելու Եւրոպացի մի քանի ականաւոր անձերու՝ մանաւանդ Քիյեառի հետ։ Լուռ և մեղօտիկ աշխատանք, պարզ և համեստ նիստ ու կաց, քաղաքավարի վերաբերմունք դէպի «հակառակորդները», ծայր աստիճանի յարգանք և ուշադրութիւն դէպի խօսակիցը, ծայրայեղ զգուշ վերաբերմունք դէպի դրամական խնդիրները։

— Ահա այն դեղեցիկ, գնահատելի, իսկական մարդկային, քաղաքակրթական յատկութիւնները որ դիտեցի ես Եւրոպայի գաղափարական ականաւոր անձերի մէջ։ Դրանցից մէկն էր և Քիյեառը։

Մեզ մօտ եւս անշուշտ կան գնահատելի, արժանիք ունեցող անձեր, նոյնիսկ իրենց կարգին մէջ «հերոսներ»։ Սակայն Արեւելքն ու հայութիւնը դեռ եւս շատ ցած են, որպէս զի իրենց «մեծ» մարդիկը ունենան վերը նշանակուած յատկութիւնները։ Արտաքինը, ձեւը, մակերեւոյթը, թեթեւութիւնը իշխում է դեռ եւս մեզ մօտ, արտայայտուում նոյն իսկ ամենահեղինակաւոր անձերի մէջ։ Մենք հեռու ենք, շատ հեռու Եւրոպայէ, Քիյեառներէ։

Հարկաւ, այդ բարձր, իսկական քաղաքակրթուած Եւրոպացիները երկնքից չին իջել, մօր արգանդէ չեն ծնւել։ Մտքի պարզութիւնը, բարձրութիւնը, մարդկային գաղափարականութիւնը արդիւնք են սերունդների աշխատանքի, երկար պայքարի՝ կեղծի, փրօնի, չինծուի, դրամապաշտութեան դէմ։

Կասկած չկայ որ մեզ մօտ եւս նոյնանման աշխատանքն ու պայքարը կուտայ նոյն դրական արդիւնքը։ Սակայն, ո՛րչափ տարիներ կ'անցնին, որչափ արիւն կը թափուի դեռ եւս՝ որպէս զի մենք հասնինք այդ օրին...

Մենք չենք տեսնելու այդ օրերը... Չենք կարող տեսնել, բայց կարող ենք գէթ խոնարհւել, ներշնչւել

Քիյեառներով որ օրինակ եղան մեզ՝ մարդկային լայն
գաղափարականութեան, բարձր քաղաքակրթութեան ու
արտաքինի պարզութեան, մտքի բարձրութեան ու ման-
կական պարզամտութեան:

Յարգանք մուած Քիյեառին, ողջոյն կենդանի
Քիյեառներին...

Ս. ԶԱԽԱՐԵԱՆ

ՄԱՐԴԱՍԷՐԸ

Տիկիննե՛ր, Պարոննե՛ր,

Եթէ մաքուր և անսոգիւտ կեանք մը՝ ամբողջովին
նուիրուած ճնշեալ մարդկութեան, եթէ վեհանձնու-
թիւնը, անձնուիրութիւնը, անշահախնդրութիւնը՝
որոնք, հակառակ հրապուրանքի բոլոր փորձերուն և բո-
լոր սպառնալիքներուն, կ'արտայայտուին անխախտ կեր-
պով, եթէ գեղեցկի պաշտամունքը, եթէ արդարութեան
և բարութեան իտէալի մը յարատեւ, քաջարի և յաճախ
յաղթական հետապնդումը արտայայտութիւններ են ու-
րոնցմով մարդկութեան բարեբարները կը ճանչցուին,
բոլորս ալ պիտի ըսենք որ — ապահով եմ ասոր — մարդը
որուն ա՛յնքան վաղահաս, ա՛յնքան անակնկալ անհե-
տացումը կ'ողբանք, ատոնց ամէնէն մեծերէն մէկն էր:

Ուրիշներու կը թողում ներբողել փափուկ բանաս-
տեղծը, հիանալի նորարանը, ներդաշնակութեան ստեղ-
ծագործողը, որ էր Փիէռ Քիյեառ: Ես պիտի ըսեմ որ
անիկա երբեք կիսովին չէր նուիրուեր մարդասիրական
գործերուն որոնցմով կը շահագրգռուէր իր շքեղ և աս-
պետական ոգին: Իր հոգին ա՛յնքան մեծ էր որ բոլոր
մեծ դժբախտութիւնները տեղ կը գտնէին հոն, խանդա-
ղատանքով ընդունուելու համար. կազդուրուելու, ու-
ժեղանալու և պաշտպանուելու համար բոլոր արդարա-
դ տութեանց առջև և բոլոր միջոցներով, աշխոյժ տրա-

*

մաղրութեամբ, անխոնջ ժրութեամբ, կորովով և յամառութեամբ:

Խնդիրը Արեւելքի վրայ ըլլար թէ Արեւմուտքի, Ֆրանսայի թէ արտասահմանի, ժողովուրդներու թէ անհատներու վրայ, Փիէռ Քիյեառ, ամէնուրեք և ամէնուն համար, էր ակոյեանը իրաւունքի և քաղաքակրթութեան սկզբունքներու:

Այնքան գործերու, ճիգերու և աշխատութիւններու մէջ որոնք Փիէռ Քիյեառին կ'ապահովէն հանրային երախտագիտութիւնը, չկայ ուրիշ հաւասար մը այն բաղմամբայ պայքարին, զոր ան տարաւ ազատելու համար Հայերը, զոհեր հալածանքներու ամէնէն վատթարին և ամէնէն բռնապետականին: Այն անմոռանալի պայքարը որուն մոռնակցեցան ժողովներ, Փռէսանսէներ, Քլէմանսօներ, Անաթօլ Ֆրանսներ, և այնքան ուրիշ բարձր միտքեր որոնց համար այսօրուան և վաղուան Հայերը կը զգան և պիտի զգան անհուն երախտագիտութիւն մը, այդ պայքարը իր նպատակին հասաւ: Այդ պայքարը իր նպատակին յանգեցաւ չորհիւ մեր ազգային յեղափոխութեան հերոսներու ջանքերուն, Սահմանադրութեան, այսինքն՝ ազատութեան, արդարութեան և հաւասարութեան սկզբունքներու հաստատումով: Եւ երբ նոր ուժի մի արշալոյսին Փիէռ Քիյեառ Պոլիս եկաւ, մեր մէջ գտաւ այն ընդունելութիւնը որ հին դարերուն վերապահուած էր վեհանձն յաղթականներուն:

Բայց Քիյեառ չէր դադրած իր ամբողջ հոգիովը շահագրգռուելէ մեր երկրով, Հայերով ինչպէս միւս Օսմանցիներով, որոնց ճակատագիրը չէր բաժնէր Հայերու ճակատագրէն: Եւ երբ Թուրքիա, հակառակ ամէն արդարութեան, յարձակում կրեց օտար պետութենէ մը, Փիէռ Քիյեառ ոտքի ելաւ: Իրեն հետ ոտքի ելան նաև

Փռէսանսէները, Ռուանէները, Լոնկէները: Ի ներկայութեան ամբողջ համախմբուած ժողովուրդի մը, անոնք բողոքեցին իրաւունքի բռնաբարման դէմ:

Եւ սակայն, այս սիրտը որ այնքան բաբախեց տառապող մարդկութեան համար, մաշած էր: Փիէռ Քիյեառ չիջեցաւ՝ թողլով մեղ ամէնքա՝ հասարակաց և խորին վշտի մը մէջ, որ իսառն է մեծ ապշութեամբ մը:

Փիէռ Քիյեառ մեռած է: Բայց իր յիշատակը կայ և պիտի մնայ: Իր անունը պիտի օրհնուի և ոգեկոչուի աւելի քան չորս միլիոն ողջ Հայերու կողմէ, և բոլոր ապագայ Հայերու կողմէ, որոնք զայն իրարու պիտի փոխանցեն սերունդէ սերունդ:

Տիկիններ և Պարոններ,

Կը կարծեմ հաւատարիմ թարգմանը եղած ըլլալ ձեր զգացումներուն՝ Քիյեառի համար մեր զգացած սէրն ու հիացումը յայտնելով իր պատկանած երկրին, իր մեծ երկրին որուն զաւակները միշտ յառաջապահը եղած են արդարութեան և քաղաքակրթութեան չքեղ գործերուն, նոյնպէս և իր սգաւոր այրիին, այն կնոջ որ մասնակից էր իր հոյակապ ամուսնոյն բոլոր աշխատութիւններուն, բոլոր տքնութիւններուն, բոլոր իղձերուն, այնքան բարի այս կնոջ՝ որուն տունը բոլոր Հայերուն ինչպէս և բոլոր Օսմանցիներուն համար, միշտ բաց ապաստան մը եղած էր:

Պ. ՀԱՆԱԾԵԱՆ

ՔԻՅԵԱՌ ՄՏԵՐԻՄ

Անգամ մը եւս պէտք պիտի ըլլար, սգաւորի մը՝ յաղթել իր յուզումներուն՝ գծելու համար Քիյեառը իր մտերմութեան պահերուն, այն դէմքը որ ինչպէս գեղեցկօրէն ըսաւ Զօհրայ, Ազատամարտի մէջ, «միայն լոյսով է գծուած»:

Այդ դէմքը վեշտասնամեայ կոյսի մը դէմքին չափ վճիռ էր: Ոչ մէկ թագուն գիծ: Ոչ մէկ ներքին ձայն որ իր զմայելի աչքերուն յակիթին մէջ չի ցոլար:

Քիյեառ, ինքն իր հոգիին հայելին էր:

Քիյեառ ներդաշնակութեան մարմնացումն էր:

Ռիւ Քիւժաէն յետոյ Ռիւ Մօսիէօ լը Փրէնս, ուր «Փրօ Արմենիա» իր խորանը դրաւ, իմ յաճախադէպ հանդիպումս քրմական բանաստեղծին՝ ինծի շունչ կուտար մէկու մը նման որ կարծես տիեզերքէն որք՝ յանկարծ յաղթական յոյսի մը մէջ եղբայրութիւն մը կը գտնէ...: Մէկու մը նման որ իր Հայրենիքին հեռաւոր մոխիրներուն վրայ քայլել կարծելով՝ կը յառաջանայ պողպալից ուղով այգիներու կանանչ ցնորքին...: Մէկու մը նման որուն աչքերը իր Յեղին արիւնը կը տեսնեն և որուն, Քիյեառ մը, նորէն յոյսի և հպարտութեան շուշանը կ'ընծայէ...: Մէկու մը նման որ իր ապարդիւնօրէն ըմբոստ երգերը կը հիւսէ, և որուն մեծ մխիթարիչը կ'ըսէ. «Մինակ չէ՛ք»:

Փրօ Արմենիաի չրջանէն դուրս չատ անգամ Քիյեառին պատահիլը Sainte-Geneviève-ի կամ Nationale-ի գրադարանները, սովորական բան էր: Ի՞նչ ընելու կ'երթար Քիյեառ այս հսկայ հաստատութիւններուն մէջ. իր հեղինադէտի հմտութիւնը սնուցանելու: Երբեք: Անիկա գրադարան կ'երթար փնտռելու, խուզարկելու, քննելու հայ պատմութեան մասին գրուած ու է բան: Կը կարդար եւրոպական երեք լեզուներով ինչ որ կար գրուած մեր մասին, Լինչ, Լանկուա կամ Հիւալման և քանիներ:

Իր Quinzaine-ները Փրօ Արմենիաին մէջ՝ անհաւասարելի ուժգնութեամբ գրուած յօդուածներ են և իբր այդ՝ բառին էն չքեղ իմաստովը, գլուխ-գործոցներ: Աւելորդ է թերեւս յիշել թէ թերթին բոլոր տօքիւմանները, թղթակցութիւն, վիճակագրական տեղեկութիւններ՝ Դաշնակցութիւնէն կուգար, «Դրօշակ»ի միջոցով: Իր թարգմանիչները, ուսանողներ՝ յաճախ իրենց ձեռքը ունէին երկիր բուրդ նամակները, որոնք ժընձվ երթալէ առաջ Քիյեառին կը հասնէին: Ի՞նչ յուզումներ էր որ կը նկարուէր «լոյսով գծուած» դէմքին վրայ, ինչ մահացու տրոմութիւն որուն համար լաւ է որ չէք ճանչցած զինքը...: Եւ յաճախ ի՞նչ հերոսական խօսքեր և ի՞նչ ժպիտ դուրս վայելած չրլալնիդ ապարախտ կորուստ մըն է...: Եւ հայ ուսանող թարգմանիչը, ո՛վ ալ ըլլար այդ անձնուէր աշխատութիւնը բերողը, չի յուզելու համար արիւնի և սարսափի լուրերէն՝ Քիյեառ պատրուակ մը գտնելով կ'ընդհատէր ընթերցումը կամ իր բարձր իմացականութենէն բղխած ֆրագով մը ամէն բան մոռցնելու տար...:

Քիյեառ իբր մտերիմ մարդ՝ գորովի, քաղցրութեան, և բիւրեղէ աղապատանքի աղբիւրն էր:

Քիյեառին կորուստը հայութեան համար մեծ կու-

րուստ մըն է, բայց Քիյեառ մեռնելով՝ իր մտերիմներէն
ալ բան մը մեռցուց, այնպիսի բան մը որ միայն բարե-
կամութիւններուն էն իմացականը և էն վճիտը կուտայ,
բան մը որ բոսկէն և վայրկեանը կ'ընծայեն, բայց և այն-
պէս աւելի յաւիտենական է քան ուրիշ ո և է Սէր...

ՄԻԱՄԱՆԹՕ

ԳԱՂԱՓԱՐԻ ՄԱՐԴԸ

Սուգը՝ որով կը յարգենք անմոռանալի Քիյեառի
յիշատակը, մինակ Հայունը չէ, այլ և բոլոր այն ճակա-
տագրական աղբերուն, որոնց ուսերուն վրայ դեռ կը
ծանրանայ հակամարդկային անիրաւ լուծը, Լեհին,
Ֆինլանտացիին ալ՝ որոնց արդար դատին սպաս դրաւ
համակրելի Ֆրանսացին իր թեւաւոր գրիչը, իր մաքուր
երեւակայութիւնը, իր սրբազան աւիւնը և զայրոյթը:

Եթէ ան ամէնէն աւելի հայ դատին նուիրուեցաւ և
ձգնեցաւ, անոր համար էր որ Արեւելքը մօտէն չնշած
ու զգացած էր, անոր մահաշշուկ ստուերներուն մէջ չա-
փած էր հայ երիտասարդութեան մէջ պտոյտ եկող յոյ-
զերը և առոյգ ու կենսաւէտ ձգտումները: Իր քերթողի
ու վեհանձն մարդասէրի վսեմ պատրանքները, իտէա-
ցումները կը ժպտէին ժողովուրդի մը, որ ըմբոստու-
թեան հզօր կայծերը ունէր իր մէջ ու թռիչներ և ու
կ'ուզէր կեանքը ապրիլ լիօրէն:

Ազգային հասարակ ու պատմական դատ մը չէր մի-
այն որուն արիւնկրակ սլաքաբարին մէջ կը նետուէր Քիյ-
եառ իր բոլոր սրտով ու հոգիով և յարգանքով, այլ
Արեւելքի կարմիր հորիզոններուն վրայ կ'ընդնչմարէր
գաղափարի կոյս ուժ մը՝ որ յորդ էր ելեկտրականու-
թիւնով, երազներով ու համամարդկային իտէալներով և
որ կը հարկադրէր հայ ցեղին արտասուածքոր պատ-
մութիւնը:

Քիչեառ՝ Արեւելքի մէջ մեծ գիւտ մը ըրած էր կամ
Արեւելքը գտած էր։ Հայ վերածնող ոգին խանդավա-
ռեց զինքը և իր վեհանձն առաքելութեան ամբողջ մի-
ջոցին, երբ հայ ժողովուրդը կեանքի ու լոյսի բոցերը
ու ցնցումները կը պտտցնէր Արեւելքի մահաթմրութեան
մէջ և մեծ «Ոչ»ը կ'արտասանէր անամօթ բռնակալու-
թեան ճակտին, ան աւելի ու աւելի սրտապնդուեցաւ,
դաւանելով հայ ցեղը Արեւելքի լուսաւորութեան անվե-
հեր ու վճռական զինուորը և ռահվիրան, և որուն հայ-
բննասիրութիւնը անգիմադրելի ջիղ մը ունէր ազնիւ։

Քաղաքարի մարդը հպարտ կը զգար կռուելով ար-
ժանաւոր ժողովուրդի մը համար որ հերոսական ժէստներ
ու անկումներ ունէր և չէր ուզեր մեռնիլ։

Չէ՞ որ այն ժողովուրդները միայն կը մեռնին որ
իսեալ չունին...

Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ՄԵՐ ՔԻՅԵԱՌԸ

Իրենից սովորեցինք այդ գեղեցիկ արտայայտու-
թիւնը՝ ուղղուած Քրիստափորին՝ նրա եղբրական մահ-
ւան առթիւ։—

«Մեր Քրիստափորը»։

Ու այսօր նոյնպիսի շէմքուցիչ անակնկալ ու ոչ
պակաս հարուած մեր ցաւերով բեռնաւորուած կեանքին։

«Մեր Քիչեառ»...

Հայկական հարցի հետ առնչութիւն ունեցող տխուր
դէպքերը բոլորն էլ անակնկալների շարան են եղած, և
միշտ հարուածը եկած է այն միջոցին, երբ ոչ ոք մըտ-
քով չէր անցնել։

Ո՞վ կարող է չափել մարդկային խղճի խորութիւնը,
և ո՞վ պիտի յանդգնի կրկնել թէ՛ osware միտ osware է։
Չափեցէք, եթէ կարող էք, խիղճը մեր արիւնով չա-
ղախուած ու ծախուած այնքան Հայերին՝ սկսած Մեհ-
րուժանից մինչև մեր ժամանակակից ախուր դէմքերը։

Ո՞վ ասաց թէ՛ Հայը միշտ է Հայ։

Թիւրքիայում դեռ սահմանադրութիւն չկար։

Ժընեվ՝ մեր հիւրն էր Քիչեառը։ Փողոցով դնում
ենք։ Խօսքը դառնում է Փրօ Արմենիայի աղէկեղու-
թեան մասին Յրանաացիների վրայ։ Արդեօք հետա-
քրքրութեամբ են մեր հարցով։ Փրօ Արմենիան կարողո՞ւմ են։

— Դիտէ՞ք, մեր ջանքն ու աշխատանքը մշտական

բախումի մէջ են այն ընդհանուր կարծիքի հետ, որ կայ հայ վաճառականների նկատմամբ: Շատերն ինձ խառնուած են կարծում հայ ժողովրդի արժանիքների նկատմամբ. և քանի որ հայ գիւղացին և հայ աշխատաւորը չափուում է Ներոպայի, Նգիպտոսի կեդրոններում հաստատուած հարուստ ու անտարբեր անհատներով, շատ դժուար է ընդհանրութիւնը շահագրգռել ձեր հարցով: Համակրութեան պակասը դրան պիտի վերագրել: Ձեր երկիրն հեռու է և այնտեղ տառապող ու խաչուող իսկական Հայը, որ իր անդուլ պայքարով ու կամքի, կորովի առնականութեամբ հայութիւնն է ներկայացնում, անձանօթ է Ներոպացուն: Տուէք մեզ այդ կեանքը ինչպէս որ է. հեղինակաւոր գրչի նիւթ դարձրէք, արտատրպեցէք, ցրուեցէք բոլոր երկիրները. թող տեսնեն և հասկանան ձեր իսկական պատկերը:

Այսպէս էր խօսում, դառն վշտի բեռը իր կրծքին, մեր Քիյեաւը:

Իրաւունք ունէր:

«Նիւթ սուէք, նիւթ. Փրօ Արմենիան տարածուելու համար, Հայաստանի կեանքի պատկերը դառնալու է նա»: Այս մտքով էր գրում նա շարունակ:

Եւ իրաւ. գնացէք և քրքրեցէք Դրօսալի արխիւը. բազմաթիւ նամակներ՝ Քիյեաւի ստորագրութիւնը կրող: Բոլորի մէջն էլ նոյն հարազատ սրտի թրթիւրը կը կարդաք: Ամէն մի փոքրիկ դէպք Հայաստանի մէջ՝ արձագանգ՝ ունի նրա քնքոյշ հոգում, ամէն մի ոճիր Հայի դէմ՝ իրեն արժանի ցասումն ու պոռթկումը:

Իսկ երբ հայ յեղափոխականի յաջողութեան մասին է խօսում, ռրպիսի գուրգուրանք, ռրպիսի փայփայանք դէպի հայ Ֆէդային: Ոյժի ու կարողութեան մրմունջ է դա՝ ուղղուած հեռաւոր Հայաստանի բարձունքում կըռւող ու ընկնող քաջարի բազուկին:

Օտար չէ, մերն է, մերը այդ թրթուացող, այդ ագնիւ սիրտը:

«Մեր Քիյեաւը»:

Թող որքան կ'ուզէ, յայտնի գրող լինի Պրանսայի համար. դրանով չէր մեծ նա: Պրանսիան անթիւ գրողներ ունի. և շատերը շատ աւելի անուանի:

Բայց մենք մի Քիյեաւ ունէինք. ուրիշ էլ չը կայ: Մեր բարեկամը, մեր ընկերը, մեր վշտին վշտակիցը, մեր ժպիտին խնդակիցը:

Մերն էր նա:

Գաղափարներով նոյնացած, մեր զգացմունքներով տողորուած, մեր սրտերով կոփուած, ջարդերի հանդէպ մեր սարսափներով մկրտուած — մերն էր նա:

Ու այսօր հայկական պանթէօնի մէջ մի փառաւոր դէմք է յայտնուում այդ յանկարծական մահով, —

Մեր Քիյեաւը:

ՄԱՐ

ՊԻԷՐ ՔԻՅԱՐ

(Մահուան արեղարձի առթիւ)

Բոլորեց տարին ցաւի ու կսկիծի, անփոխարինելի կորուստի—Պիէր Քիյարի մահուան:

Մի տարի առաջ էր, ձմեռուայ խստաշունչ օրերին, երբ հեռագիրը բռնեց Քիյեարի մահը: Անհաւատալիք... Անհաւատալիք, գէթ չափազանց վաղաժամ՝ իւր առողջ կազմի, կարմիր չրթների, անխոնջ աշխատանքի ուժին ու տոկունութեանը, անմեղութիւն բուրոյ դիմադրին, խորը նայող ու թափանցող նայուածքին, ըմբոստ չնչին ու բարութեան հայելի անձին համար:

Առաջին անգամ Լօնգէի միջոցով ծանօթացայ նրան, Պարիզ: Չեմ յիշում, թէ արդեօք մի բառ գտա՞յ իմ զգացածները արտայայտելու, բայց յիշում եմ որ համակ պատկառանքով, պաշտամունքի լռութեամբ հետեւում էի իրան, հետիոտն: Գնում էինք տպարան: 1903ի աւառուայ «Պրօ Արմենիա»ի համարներից մինն էր շարւում, և Քիյար ծնողական գուրգուրանքով, ո՛չ միայն խմբագրելով՝ այլև շարուածքին ու տպագրութեանը հսկելու հոգն ունէր:

Եւ նա, որպէս վաղեմի բարեկամ, որպէս վաղեմի մտերիմ, ճանապարհին՝ անհատնում ասելիքներ ունէր: Պատմում էր մեր ցաւերից, հաղորդում էր Երկրից ստացուած տեղեկութիւնները, խորհրդածում էր Ռու-

սաստանում պատրաստուող յեղափոխական մեծ շարժումին վրայ, խօսում էր մեր կուսակցութեան անդամների, տակտիկայի մասին, միշտ համեմելով խօսքը քաջալերութեան, յոյսի ու հաւատքի շունչով:

Անցան տարիներ: 1908ին էր. նա էլ եկել էր տեսնելու փլատակները՝ իւր խարաղանած Կարմիր Գազանի ըէժիմին: Նա էլ եկել էր ողջունելու և տօնելու օսմանեան, ո՛չ, բանակի համբաւաւոր Յեղափոխութիւնը և վերայտարարուած Սահմանադրութիւնը:

Բայց նա փառքի ու տօնի մարդը չէր: Աշխատանքի մարդն էր: Եկել էր անձամբ ստուգելու, թէ իրապէս հաստատուած էր Սահմանադրութիւնը, կը գտնուէ՞ր արդեօք իր աշխատանքի բաժինը՝ չինութեան հաստատուն հիմնարկէքի համար: Տեսաւ մեր պատւանքը, զգաց մեր տարակուսանքը, ու մեկնեցաւ:

Մեկնած օրը, երբ հրաժեշտի վերջին խօսքն ասաց ինձ, աչքերս լեցուեցին: Բառ չգտայ արտայայտելու իմ ներքին մտատոհմորումները:

— Արի՛ Պարիզ ու ինձ տե՛ս, ասաց ու հեռացաւ:

Գնացի: Գնացի ու տեսայ քանիցս, երբ իմ մէջ հաւատը մեռած էր, բայց նա ճգնում էր այդ հաւատը ոտքի կանգնեցնել նոր սերունդի միջոցով: Ու ո՛րպիսի հոգածութեամբ էր խօսում նա Պարիզեան թուրք ուսանողութեան մասին: Մի ցանկութիւն ունէր.— մենտորը լինել թուրք ուսանողութեան, իւր ձեռքովը կաղապարել մեր Երկրի ապագան: «Լաւ են աշխատում, սովորում են, բայց առաջնորդ չունին», ասում էր Քիյար: Իսկ այդ ուսանողները յանձնուած էին Իւսուֆ Քէմալի, Ատանայի Պարլամենտական Բնիկ Յանձնախմբի թուրք անդամի մենտորութեանը...:

...Տեսայ ես նրան փոշիով ծածկուած, ալիսառն ու յողնած: Նոր Դրէյֆիւսների պայքարի օրերին էր:

Պիէր Քիյար ո՛չ միայն «Մարդկային Իրաւունքների» թերթին էր աշխատակցում, այլ և անդամն ու քարտուղարն էր «Մարդկային Իրաւունքների Լիգ»-ի, որին Նախագահն է Պրէսանտէ։ Քիյար՝ Պրէսանտէի աջ բազուկն էր։ Երկուսը միասին Յրանսայի չըջանն էին կատարում, անմեղ Դրիւմոնի դատաւարութեան վճիռը վերաքննութեան ենթարկել տալու, անմեղ դատաւարտեալին բուրժուական — դեմոկրատիայի անարդարութիւնից փրկելու համար։

Բուրժուա—դեմոկրատ Հանրապետական Յրանսիայի մէջ, Գաղութներում թէ Մայր Հայրենիքում, չէ եղած ոչ մէկը՝ զինւորական իշխանութեան զոհերից՝ որ Քիյարի աչքերով, Պրէսանտէի գրչով ու ձայնով «Լիգ»-ի ուշադրութիւնից ու պաշտպանութիւնից վրիպէր։ Նախարարական հալածանքների ենթարկուող յեղափոխական դաստիարակներից շատերն են պաշտպանւել ու հովանաւորւել նրանց միջոցով։ Վարչական կամ դատական ճանապարհով, կապիտալիստի հարուածներին ենթարկուած համեստ ու պարտաճանաչ աշխատաւորները՝ պաշտպանութեան ու միեմթարութեան ձայնն են լսել նոյն «Լիգ»-ի որի յետեւում թագնուած է եղել անխոնջ աշխատաւորն ու համեստ մարդը, — Քիյարը։

Ճնշուածների դատը և ըմբոստացողների կոչն աշխարհի որ անկիւնից էլ դար, Քիյարի սրտի մէջ երբէք անարձագանք չը մնաց։ Քիյար միայն մերը չէր, Նախ Յրանսիային, ու ապա՝ Յրանսիայից դուրս բոլորին։ Ու այս տաղնապալից օրերին զգում եմ թէ՛ որքան մեծ պէտք ունէինք, աւելի քան պէտքը նրա խօսքին ու նրա խորհրդին...

Ամէն վշտակցի, ամէն սրտի չէ՛ տրւած իւր զգացածը՝ ամբողջ խորութեամբ հաղորդել լեզուով կամ գրչով։

Իմ բաժինը լուռ պաշտամունքն է։ Կը ցանկայի միայն, իմ վշտակիր ընկերներին, Քիյարի յիշատակն յարգողներին, մեր գրչի արուեստագէտներին, հայ մտաւորականութեան լաւագոյն տարրերին, և մեր նոր հասնող սերունդին հաղորդել իմ պաշտամունքի խոհերը։

— Քիյարները ծնւում են միայն ապրելու իրաւունք ստացած, այդ իրաւունքը պաշտպանող ազգերի մէջ։ Քիյարները զաւակներն են այն ազգերի՝ որոնք, իրենց Հայրենիքին բաւելուց յետոյ, այնքա՛ն են մեծանում, որ այլեւս չեն պարփակւում իրանց սահմանների մէջ ու հասնում են ամէն տեղ, վշտակից են լինում տանջուող մարդկութեան բոլոր ցաւերին...

Այդ մեծութիւնը չափելու, ամբողջութեամբը ըմբռնելու համար, մենք մեզ բաւելու չափ՝ նրանցից ներշնչուած և հասունացած պիտի լինինք։

Տուէ՛ք մեզ Նոր Քրիստաւորներ, մենք մեզ բաւելու և մինչև Քիյարներ բարձրանալու համար։

Այն ժամանակ անարձագանք չեն մնար արձան կանգնեցնելու կոչերը, ու նկւթեղէն արձանների հետ հայութեան սրտի արձանները, մեզ բարձրացնող անմահ Քիյարի համար։

Յ. Յ. ՇԱՀՐԻԿԵԱՆ

ԹԱՐՄ ՇԻՐԻՄԻ ԱՌՋԵՒ

«Հայրիկ սես, սես, Ասողը բուս,
Եսֆից պայծառ գլիծ բողեց»...
Մեք. Նալբանդեան

Մի աստղ էլ թռաւ: Հայ աղքատիկ երկնքի մի անկիւնը կրկին խաւարեցաւ:

Մեծ էր աստղը, փայլուն, զօրաւոր: Ընկաւ նա և ետքից պայծառ լոյս թողեց:

Նա ընկաւ մեր սրտերի վրայ: Ահ, այդ հայ սրտերը բզիկ-բզիկ եղած, ծւլն-ծւլն դարձած և նեւաւած ոտի տակ, ցուրտի բերան:

Ընկաւ աստղը և Հայ Պանթէոնի մէջ մի նոր գերեզման ևս բացուեցաւ, գերեզմաններ, անթիւ, անհաճար գերեզմաններ: Իսկ փոքրաթիւ հայ ազգի հսկայական Պանթէոնը. մէկ ծայրը Սիբիրի սառցադաշտերը, միւս ծայրը մինչև Տիգրանակերտ, մինչև Աքիա, մինչև Թարապուզ: Մէկ ծայրը Վիտոլի լանջին՝ արծիւի բուռի պէս նստած, միւս ծայրը Թէհրան ու Համադան: Ու չիրիմներն աղնիւ մարտիկների, ցրւած այդ հսկայական ովկիանի մէջ. փոթորկից քշուած աւաղի հատիկների չէն նմանիւ արդեօք, որոնց կատաղօրէն տարել է հովը, ցրել «ծագաց ի ծագս աշխարհի»:

Այդ նիւթական չիրիմներից զատ, կան և այլ չիրիմներ, կենդանի դամբարաններ մեր սրտերի մէջ: Պատուածքներ են նրանք մեր խոցուտուած սրտերում:

Ու այս նոր չիրիմն էլ եկաւ բազմացնելու մեր մըխացող վերքերի թիւը:

Մինչև այժմ մեր սրտերը յաճախ թռչում էին Վան՝ աննման Պետոն ու Վաղգէնը սգալու, սլանում էին Մարիցայի հովիտները՝ Գրիստափորն ու Վաւալ լալու, Պետո Սիրեմճեանը, Սօկօլօֆն ու Մարջանօվը ողբալու. սուրում էին միջնաշխարհ՝ Երկաթը և Վահան Մանուէլեանը, Խանն ու Սերոբը մղկտալու, աճապարում էին Կարին՝ Արամ Արամեանի և Թոփչեանի չիրիմներուն ծընրադրելու... Իսկ այժմ: Այժմ մի ուխտատեղի եւս աւելցաւ: Այժմ մենք պիտի վազենք Եփրեմի չիրմից — Թեհրանից մինչև Պարիզ, կտրենք Առաջաւոր Ասիան, կոխտունք ամբողջ Եւրոպան, հասնինք մեր այս նոր Ուխտատեղին — Քիյարի թարմ չիրմի առջեւը:

Թափառէ, վազէ, թռիւր, սլացիւր, հայ սիրտ: Չուէ աշխարհէ աշխարհ. անծայր են ուխտատեղիներդ, անհուն է նահատակներիդ գերեզմանատունը, անվերջ են պաշտամունքի թարմ չիրիմներդ: Յաճէ, թափառէ և կապէ իրար այդ աստանդական չիրիմները, միատողջ նրանց տակ պառկող վեհ սրտերը, նրանց խարազանող զգացումները: Բեր իրար մօտ, դարբնէ այդ զգացումներից պիրկ մի շղթայ և նրանով իրար շաղկապէ ամբողջ հայութիւնը: Վարժեցրու նրանց ծնրադրել այդ ցրւած գերեզմանների առջև, որպէսզի ամէն մի Հայ զգայ թէ ինքը Հայ է, հայ ազգի անդամ. թէ ինքը պարտաւոր է աշխատիլ այդ հայութեան համար, թէ ինքը կարող է և պարտաւոր է իր դասակարգային շահերը պաշտպանել, կուեւ իր կեղեքողների դէմ — ինչն նրանք Հայ թէ Թուրք, Ռուս թէ Բուլղար, — բայց իբր Հայ նա պարտաւոր է հայ ազգի ամբողջութեան, նրա փրկութեան համար աշխատիլ:

Այդ պիտի սորվեցնեն մեզ մեր սրտերի խոցերը, մեր անհամար, սեւաբերան վերքերը, երկնի աստղերից աւելի բազմաթիւ մեր չիրիմները:

Բայց ի՞նչ տարօրինակ է այս Նոր Շիրիմը: Նա նման չէ միւսներին:

Աւելի խոր, աւելի մեծ երկիրազածութիւնով ծնրադրեցէք նրա առջև. նրա տակ հանգչում է վարդի պէս մի սիրտ, միջազգային մի վեհ սիրտ:

Հայ չէ նա, բայց երկա՛ր բաբախեց հայութեան համար:

Հայասէր Քիյարն է թաղուած հոն:

Ո՛չ, ո՛չ. սխալեցայ, հայ Քիյարն է թաղուած հոն: Նրա սրտի մէկ բաժինը հայ էր, միւս բաժինը միայն փրանսացի:

Ես էլ չփոթեցայ. արդեօք կարելի՞ է սիրտը բաժնել մասերի: Արդեօք նա նման չէ՞ ճննապակէ թանկագին անօթի, որը եթէ երկու մաս եղաւ, այլևս ոչ մի գին չի ունենայ: Արդեօք սիրտը նման չէ՞ մի հրաշագեղ շութակի, որ կը դադրի հնչելէ, եթէ մասերի բաժնես:

Ո՛չ այդպէս: Սիրտը մի հատիկ է. նա կամ կայ ամբողջութեամբ, կամ ամենեւին չկայ. նրան բաժնել մասերի անկարելի է: Բայց նա համայնապարփակ է. նա կարող է իր մէջ առնել — կամ՝ աւելի լաւ է ասել — իրանից արտադրել շատ, բազմազան զգացումներ:

Թողնենք, թողնենք այս թարմ Շիրմի առջև այդ նուրբ փիլիսոփայութիւնները:

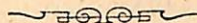
Ծնրադրենք: Նրա տակ հանգչում է փրանսայի վեհագոյն զաւակներէն մին, որ գիտցաւ Հայ լինել, տառապիլ Հայի ցաւերով, խնդալ Հայի ուրախութիւնով, լալ Հայի արցունքներով: Իսկ ի՞նչ է ասել Հայ լինել: Մի՞թէ աղգի մի անդամից աւելին է պահանջուում, քան այն ինչ որ Պիէր Քիյարը արեց հայ աղգի համար: Օ՛, երանի թէ ամէն մի Հայ նրա կէսի, նրա կէսին կէսի չափ հայութեան համար աշխատէր... Այժմ վաղճւոց դադրած կը լինէր մեր լացը, մեր կականը: Այ-

ժմ վաղճւոց մեր աղգային ամբողջութեան ապագան վառ արշալոյսի պէս փայլած կը լինէր մեր առջև:

Ծնրադրենք Թարմ Շիրմի առջև: Սովորենք նրանից աշխատիլ տառապողի համար: Սովորենք նրանից թեթեւցնել ուրիշների խաչի ծանրութիւնը: Սովորենք սրբել ուրիշներու արցունքը:

Ծնրադրենք, ծնրադրենք. այդ Շիրմի մէջ է հայ աղգի սրտի մի կտորը — Պիէր Քիյարը:

Ա. ԱՐԾԻԻԿԱՆ

ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ՈՒ ՑԱԻԱԳԻՆ

ՔՐԻՑԵՍԱՌԸ

Ան որ, վճիտ բարութեան ու ծիրանի քաղցրութեան մէջէն, «Հերոսական ու ցաւագին քնար» երգեց, ինքն իսկ չէր միթէ՝ հերոսական ու ցաւագին Քիյեառը՝ անաւակ մեծ հերոսութիւններու և մեծ ցաւերու տարփանքին վրայ չիջելով ի վերջոյ:

Իր հոգին, հեղինական սրբատաշ կատարելութիւններու ցոլք, եղաւ նաև արիւննոտ արդարութեան փարում մը, և երբ, գեղեցկութեան մը պէս կը կայլակէր ան արցունք առ արցունք, եղաւ նաև անընդհատական փայլատակում մը կարմիր զայրոյթի շողիւններու, ինչպէս սուրը իր «Թափառուհի»ին, որ, «Դէպի արեւելեան դաշտերն ու քաղաքները կ'ընթանար, միայնութեան մէջ ապառնի պայքարները երգելով», և «Իր Բանը, վաղընջական վերջալոյսը պատռելէն, ծիրանի հոգի մը կը փչէր գերի հոգիներուն»:

Անոր համար որ, մշտապէս յաճախուեցաւ ու փոթորկեցաւ ան արիւնի ու կրակի մեծ գեղեցկութենէն որ Հայաստանի և բոլոր Հայաստաններու տառապանքն էր ու անոնց նշկահումները, — և մարդերուն տրուեցաւ տեսնել գեղեցկութիւններու և արդարութիւններու խորանին վրայ ինչպէս լուսեղէն մշտարթուն աչք մը՝ իր վառիչը, հեւալը, գալարուիլը, և յետոյ, աւա՛ղ, աւա՛ղ, իր չիջիլը:

Սգա՛նք, եղբայրներ՝, հերոսական ու ցաւագին չի-

ջումը լուսեղէն մշտարթուն աչքին՝ գեղեցկութեան ու արդարութեան խորանին վրայ:

Եւ յիշե՛նք, թէ ի՞նչպէս եղբայր էր ան, բարի ու վեհանձն օտարականը, մեր հոգիներուն — մեր տանջանքին, մեր սուգին, մեր մեռելներուն, մեր մարտիկներուն, ան՝ որ, մեր յուսահատութեան գիշերներուն, մեր դուռներուն բախեց յոյսի ու մխիթարութեան ուռնակը: Իր նայուածքը՝ պնած վիրաւոր Արեւելքի մը տուամերգութեան, երազային իրիկնայգի մը պէս կը քաղցրացնէր մեր միջին հորիզոնը: Մեր յուզումները՝ իր էութեան անապակ բիւրեղին մէջ կը փոփոթէին վարդաթոյր եռքով մը, — ի՞նչպէս եղբայր էր ան մեր հոգիներուն:

Ասոր համար, Հայաստանի տառապանքին իր ընծա-յաբերումը՝ եղաւ իր երկրորդ «Հերոսական և Ցաւագին Քնարը», իր երկրորդ մեծ ու անտիպ բանաստեղծութիւնը՝ այլևս քանդակուած Հայաստանի սրտին մէջ: — Կարդա՛նք, եղբայրներ՝, երկիւղածութիւնը մեր հոգւոյն մէջ, մեծ բանաստեղծութիւնը Հայաստանանուէր, մեր արիւննոտ տառապանքներու ջահերուն լոյսովը:

... Եւ ահա, յաւերժութեան մէջէն կոթողացած՝ Հերոսական ու Ցաւագին այս նոր Քնարը, զոր հերոսական ու ցաւագին Քիյեառը, գեղեցկութեան ծոցէն ծնած երգիչ ու ռազմիկ, ապրեցաւ իր խանդաղատանքին մէջ Դէպի վաղնջական ցեղի մը տաժանագին յառնումը:

Եւ Հայաստանի որդիներն են վաղուան ու միւս օրուան, որ կ'երգեն, իրեն հետ:

Մոլեգիննե՛ր մե՞նք՝ որ երբեմնի խաւարներէն,
Մույլ ու սեւ երկնքին մէջ ժայթեցուցին՝
Կասաղի արեւոյս մը՝ դէպի կաղնիներու կասար,
Եւ հլու՝ սեցչանքի եւ յոյսի աղաղակին,
Կը ընչենք ուրախութեան կարմիր վարդեր,
Յորմէնե՞սկ որ, գիշերուան քակարդները դերեւելէն,
Ջահը՝ սուրին հետ մեր բուռնցիկ մէջ՝ կը բոցավառի:

ԳԵՂԱՄ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ

ԱՒՈՅԵԱՆ ՄԸ

Մեր բոլոր ուժով մենք պիտի
շարունակենք, ձեզ հետ և ձեզ
համար, կռիւը, խօսքով և գրի-
չով, և երբ ժամը գայ, գործով
փիեմ փիցեմ:

... Ու ահա մէկն ալ հզօր, անյողդողդ պայքարի,
համամարդկային դատերու արի ախոյեաններէն, որ կը
լռէ յաւիտենապէս:

Բնական գործունէութեան անադորոյն վրիպում մը՝
ահա կ'ընկճէ այն թանկագին գոյութիւնը, որ իր դժբն-
շակ առաքելութեան, իր ամենի ոգորումներու ընթաց-
քին, երբեք չէր գիտցած դեղեւիլ կամ կասիլ կամ
նահանջ մը փորձել:

×

Փիէռ Քիյեան...

Մենք մեր ճամբան կ'երթայինք արիւնաթաթաւ,
քամակաբեկ և կ'թոտ քայլերով. և ահա անստիճան,
ամենի ժայռի կուշտէն լսեցինք մտերիմ, եղբայրա-
կան ձայն մը որ կ'ըսէր.

— «Ես ալ ձեզի հետ եմ...»

Ու Քիյեան մինչև վերջը մնաց մեզի հետ, մար-
տնչեցաւ մեզի հետ այնքան խանդավառութեամբ որ-
քան եթէ մեր շարքերուն մէջ եղած ըլլար: Ան ամէնէն
տաղանդաւոր և անկեղծ մէկ ներկայացուցիչն էր նոր
եղբայրակցութեան մը, գաղափարի ու պայքարի միա-

բանութեան մը որ ծնունդ առաւ մեր սարսափի օրե-
րուն՝ խանութպան Եւրոպայի կողքին:

Փիէռ Քիյեան...

Կէս հայկական անուն մըն է այս արդէն, այնքան
ընտանի ռազմիկ երիտասարդութեան համար, ու ան-
բաժան այն սերունդէն, որ ռահանորդն եղաւ մեր վե-
րածնունդին:

×

Քիյեան ամէն բանէ առաջ Քաղաքացին էր: Ան
խանդավառ պաշտպան մը եղաւ հայկական դատին,
որովհետեւ համոզւած էր թէ արդարութեան դատ մըն
էր այդ, դատը՝ մարդկութեան ու քաղաքակրթութեան:
Ու միշտ ալ բարեկամն եղաւ նման բոլոր դատերու:

Ան կը զայրանար ու կը մաքաւէր, ամէն անգամ
որ բրաւորէն կը տրորէին մարդկային և քաղաքացիական
իրաւունքները: Իր ցասումը կ'աղաղակէր ամէն ուր որ
տիտղոսի կամ դիրքի կամ փողի բռնաւորներ՝ կը փոր-
էին իրենց գիշախանձ կամայականութեան ենթարկել
անհասներ ու հաւաքականութիւններ:

Բանաստեղծ և գրագետ, քննադատ ու մատնա-
շար, այդ հզօր իմացականութիւնը կը ներկայացնէր
ներդաշնակ համադրութիւն մը սրտի և մտքի. չքեղ և
արու խառնւածք մը, որ այնքան բծախնդիր էր ար-
ւեստի գերագոյն պահանջներուն համար, որքան անո-
ղորմ՝ իր հերակլեան պայքարներուն մէջ:

Անկախաբար գրչի գործունէութենէն, ան նւիրւած
էր նաև տենդագին աշխատանքի մը՝ տարբեր արտա-
յայտութիւններով: Ինք ալ, ինչպէս մեր թանկագին
Քրիստափորը, կը կազմէր տեսակ մը շաղախ՝ բոլոր
տրամադրելի ուժերը, բոլոր ընդունակութիւնները հա-
մախմբելու համար որոշ դատերու շուրջը, Կը կազմա-
կերպէր միթիւններ, բանակցութեան կը մտնէր երես-
փոխաններու կամ դիւանագէտներու հետ, անոնց օ-

Ժանդակութիւնը ապահովելու մտքով: Ու ինք միշտ մնաց բողոքի կենդանի ձայնը, անընդհատ խարանեց դրամատէր ու պոլիտիկոս Եւրոպային բարբարոս անտարբերութիւնը կամ ոճրապարտ մեղսակցութիւնը՝ հայկական ինչպէս պուլկարական կամ նման տագնապնորու: չվարանեցաւ միշտ իր հեղինակութիւնը կապելու ամէնէն խոնարհ և յուսահատական դատերուն հետ: Համիտական սարսափներու մոլուցքի պահուն, ինք էր որ հալածական, արիւնաքամ ժողովուրդի մը օտարալեզու սրտցաւ թարգմանը կը հանդիսանար մինչև նախարարական դաշիթներու մէջ: Փրօ Արմենիա միայն մէկ մասն էր իր գործունէութեան, գրաւոր արտայայտութիւնը միջազգային համերաշխութեան իր պրօպագանդին: Անոր դադարումէն ետքն ալ, իր սիրտը միշտ այս կամ այն ձեւով բարախեց թշուառներու ազատագրման համար: Վերջին անգամ, ինքն ալ մէկն եղաւ մոսաւորականներու այն թանկագին փաղանգէն, որ միջազգային ուշադրութիւնը կը հրաւիրէր կովկասահայ կալանաւորներու վիճակին վրայ:

×

Կը նօսրանայ փաղանգը... Հատ-հատ կը պակսին օտարազգի հուժկու դիմադծութիւնները որ գիտցան ըմբոստանալ «քաղաքակիրթ» Եւրոպայի նախնական, բարբարոս խղճմտանքին դէմ, մարդկային համերաշխութեան խօսքերը թնդացնել պաշտօնական, ամրափակ սրահներու կողքին: Պերթլօ, Քիլիսառ և դեռ աւելի խոնարհները, մաս կը կազմեն մեր ժամանակակից պատմութեան և մենք անոնց կորուստը կ'ողբանք այնպէս, ինչպէս պիտի սգայինք մահը եղբայրներու:

Հայ ժողովուրդը, մանաւանդ Երկրի հայութիւնը, եթէ հնարաւորութիւն չունի յիշատակի խորան մը կանգնելու իր օտարազգի բարեկամներուն համար, որ ան-

հենգ վկաններն եղան իր մարտիրոսագրութեան, որ նոյն զարկով զգացին իր տագնապններն ու ցնցումները, և եղան՝ իրենց կարգին՝ մարտնչողներ իր դիւցազնամարտի յաղթանակին համար, բայց բոլորէ մը իսկ չպիտի մոռնայ անոնց անուններն ու անոնց ճիգերը աւանդել իր որդիներուն և թոռներուն, իբրեւ համազգային սրտառուչ հէքեաթ մը:

Մենք յարգանքով կը խոնարհինք այդ եղբայր-հոգիներու աճիւնին առջև:

ՇԱԽԱՐՇ ՄԻՍԱԲԵԱՆ

Կարիմ

ՓԻԷՐ ԲԻՅԵԱՌ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ

A Madame Pierre Quillard

Փիէն Բիյեառ մնինեցաւ յանկարծ :

Իր հոգին խառնուեցաւ արդէն Գերագոյն Հոգիին, ու իր հողակոյսը միայն՝ հեռաւոր աստղերու տակ ծաղկազարդուած՝ կը մնայ մեզի իր հոգիի դիմագիծերուն ու բանաստեղծի նրբաստուերին հետ, յստակ ու մարմարէ շրջագիծերով ու հելլէն ներդաշնակ տրտմութեամբ խոհուն, բացարձակ ու սիրելի անոնց համար, որոնք օր մը պիտի կարդան իր գործերը ու իր Գործին պատմութիւնը : Յաւիտենական պայքարներու և պատրանքներու ճամբուն վրայ իր հերոսական վազքը կանգ առաւ յանկարծ՝ բառերու մոգական արուեստը խօսեցուցած պահուն, ու անակնկալ, անողոք Մահը կորցեց մենէ իր վերջին խօսքը :

Լռենք ու այս խորհրդաւոր մեկնումին շուրջ պայմանադրական աղմուկներ չյարուցանենք : Ան որ գորովագին խոնարհութեամբ իջաւ մինչև տառապող Մարդկութիւնը, ան որ յաղթուածներուն հեծքերը ու Վիշտին մտածկոտ լուծիւնը սիրեց, չէ՛ր սիրեր կեղծ աղմուկը փառքին ու փառաբանանքին :

Իր բանաստեղծի դիմագիծը անկնճիւռ ու լուրջ է ու իր արուեստը պայծառ ու հզօր միանգամայն : Իր յոռետեսութեամբ մօտեցաւ Լըքօնդ Տը Լիլին, Բարբառուս

Քերթուածներու հեղինակին պէս կրօններէն քաղեց իր երգերը, ու զանոնք յստակ ու ոսկի լոյսով հագուեցուց, հաղորդելով անոնց հին աստուածներու բովանդակ ներդաշնակութիւնը : Բիյեառ կը կենայ Լըքօնդ Տը Լիլի ու Հանրի Տը Ռէնեիէի ճիշտ մէջտեղը :

Նայեցաւ կեանքին այնպէս ինչպէս երեւոյթի մը, ու զայն յղացող Միտքին համար միայն ճանչցաւ անոր գոյութիւնը. ու այսպէ՛ս երգեց Մտածումին յաղթանակը՝ Բանի փառքին մէջ, բացարձակ հաւատքով :

Եթէ գրկես միայն ցնորհներ, եթէ խմես Խաբուսիկ գիցիներու գինովութիւնը, ի՞նչ փոյք, Արեւը կը մեռնի, երեւակայական ամբօխը մեռած է, Բայց աօխարհը գոյ է միայն Բու հոգիիդ մէջ :

Ու երգելէ վերջ Ձեռնաս Աղջիկըին միաթիք երգը, ուրկէ «Համբոյրներուն դժոխքը արքայութիւն մը արժեւորէ» եղրակացութեան հասաւ, բարձրացաւ իր հերոսական ու վշտոտ քնարը հնչեցնելով, դէպի Բանը՝ յաղթեւուն համար տենչանքներէն ու բաղձանքներէն ծնած վիշու համար սոնչանքները և յիշատակներու տխրութիւնները, ու զարկաւ հանդիսաւոր նղովքի մը պէս երկնքի ճակատին :—

Ասուա՛ծ, Ասուա՛ծ, Ասուա՛ծ, անագորո՛յն Տէր,
Ա՛լ ձանձրացանք անիծուած օրերէն ու արեւներէն,
Խնայե՛ք ազատողներուն՝ Բու սոսկալի արքայութիւնը,
Ձգե՛ք որ մեռելները հանգիստ քնանան եւ ալ չելին...

Ապրեցուց դիցավեպերը, որոնք կրօններու պէս մարդկութեան մայր գաղափարները կ'աւանդեն իրենց ամէնէն զգալուն ու դիւրամերձ ձեւին մէջ : Նուիրական Անտառին մէջ ճանչցաւ աստուածներուն մահն ու անէութիւնը՝ անպատում Ոչինչին ու փրկարար Մահուան տենչանքով գինով գերիները երգելու համար : Բանին

ունայնութիւնը... ամենուրեք վիշտն ու ատելութիւնը տեսաւ, յուսահատութիւնը իջաւ մռայլ ջղջիկի թեւերուն պէս ու պոռաց գիշերին մէջ.

Դնա՛ աշխարհ, անդնդասո՛յգ, ո՛վ մարդոյ, մռայլ արեւ, Անյագ անեութեան մեջ մեկե՛ն անհետացի՛ր, Հալէ կասաղութեանս մեջ արծաթի ձուլածոյի մը պէս:

Ոգեկոչեց Հողին պաշտամունքը մոռցուելուն աղէտքը, ու Բանի յաղթանակին երրորդ գլուխը՝ Մայեան այս յոռետես եղբակացութեամբ է որ սկսաւ: Յաւիտենական Պատրանքը փորձեց բանաստեղծը. չկրցաւ յաղթել Վիշապին, և տիրանալ կատարեալ Իմաստութեան ու յիշատակովը յաղթական խարոյկին, որ Պերսեպոլիսը մոխրացուց, ուզեց որ իր հոգին ալ անէանայ կարմիր կամքի մը բոցերուն մէջ, հին քաղաքին պէս, հեծկտալու համար նորէն կենդանիներուն պաղատանքը. երբ որդերը պիտի կրծեն մեր ծուկներուն ոսկորները, Շնորհե՛ մեր մարմինին, ուս մնացած անյիշատարութեամբ, Ո՛չ քե պատի՛ր լոյսերը, այլ ստուերն ու լուսիւնը, Բունը եւ մեր ու քո՛ւ ալ մոռացումդ...

Բայց անդուգական երգիչը, հակառակ բոլոր այս խոհուն տրտմութիւններուն, պահեց միշտ, յոյսի մը պէս. երիտասարդ ու լուսաւոր Ելլադայի պաշտամունքը, ուր Գեղեցկութիւնը կը ճառագայթէր:

«Բանին Փառքը» բանաստեղծի իր անմահութեան զմայելի գիրքը պիտի մնայ:

ՀՐԱՆՏ ՆԱԶԱՐԵԱՆՏ

ՍՐՏԻ ԲԱՐԵԿԱՄԸ

Հայ սրտի բարեկամն էր փիեր Քիյետա: Իմ յուշատետրիս մէջ խանդոտ յուշերով քանդակուած է իր հոգիին և իր գրչին հոյակապ նշանակութիւնը: Վենետիկի ջրանցքէն միասին անցած ատենս, ինծի կը յայտնէր որ առանց ո՛ր և է նիւթական վարձատրութեան՝ կը հրատարակէր Դանակցութեան նախաձեռնած Փրօ Արմենիան, ուր հղօրապէ՛ս ինքը խմբագրապետը՝ կը խտացնէր հայ ցեղին տառապանքը. Փրօ Արմենիաի էջերուն մէջ, ուր հայ ազատագրութեան համար համախմբուած էին Անաթօլ Ֆրանս, Ժօրէս, Փրէսանսէ, Քլէմանսօ և ուրիշ հոյակապ դէմքեր:

Բաղդ կ'ունենայի իրեն հետ երկու օր անցընելու: Կատարեալ տեղեկութիւն ունէր ան մեր գաւառացիներու տեղական կեանքին, պատմութեան, ծանօթ էր գրագէտ դասակարգի հոգեբանութեան: Փարիզ մօտէն կը ճանչնար Պոլսոյ «Հայրենիք»ի խմբագրական մարմնի ամէն մէկ անդամները, որոնց պառակտեալ ընկերական վէճերէն կը հետեւցնէր թէ թրքահայը երկարատեւ բառեկամութիւն մը չի կրնար մշակել: Եւ ինծի կ'ըսէր թէ Ռուսահայերը աւելի հաստատուն գաղափարի տէր են և աւելի հաւատարիմ ընկերական կեանքի մէջ: Անհունապէս պաշտում մը ունէր իրիմեան Հայրիկի նկատմամբ: Կը հիանար մեր նախնեաց գրչագիր գործերուն վրայ և

ցոյց կու տար հմտութիւն հին գրական պատմութեան : Քիչեառ Ֆրանսացի Պառնասեաններու դասակարգէն էր, արդէն անմահացած իր քնար գրչով : Ամէն անգամ որ կը ստանամ «Mercure de France» հանդէսը, ամէնէն առաջ կը կարդամ Քիչեառի գրական վերլուծումները : Անոնց մէջ ինքը դրած է միշտ իր բանաստեղծ հագին սրտագրաւ չեղտը : Անոնց մէջ ինքը գեանդած է իր գիտութեան և գրական հմտութեան շնորհ : Արդէն հռչակաւոր կը մնար իր «La Lyre héroïque et Dolente» գրական գեղեցկակերտ հեղինակութեամբ :

Իր գրողի հմայքոտ խառնուածքը՝ յայտնուած է 1884ին, աշխատակցելով Պրիւքսէլի «Basoche» թերթին : Եփրայիմ Միքայէլի և Փօլ Ռուհի հետ է որ հիմնած է «La Pléiade» փոքրիկ հանդէսը, եօթը թիւ միայն լոյս ընծայելով : այս թերթին մէջ է որ հրատարակած է իր «La Fille aux Mains Coupées» տաղաչափական երկու տեսարանով թատերախաղը որ Փարիզ, Փօլ Յօրի Թեադր s'Արի բեմին վրայ ներկայացուեցաւ 1891ի : Ապրիլ ամսուան մէջ : Աշխատակցած է նոյնպէս ուրիշ մէկ քանի թերթերու, ինչպէս «Wallonie», Entretiens Politiques et Littéraires», «Floréal», «La Révolte», «Temps Nouveaux», «Droits de l'Homme», «Revue de Paris», «Revue Blanche», «Vers et Prose», «Aurore», «Européen», «Peuple», «Humanité», եւայլն : Այդ հրատարակութեանց մէջ յայտնած է իր գրադէտի և հրապարակագրի ժողովրդական խառնուածքը : Ամէնէն աւելի իր մեծ նշանաբանը կ'ըլլար՝ պաշտպանել ընկճուածին, լքուածին և անմեղին արդար դատը : Եւ բնականաբար Տրէյֆիւսի դատին ալ՝ ամէնէն հզօր պաշտպաններէն մէկը ինքը եղաւ : Անաթօլ Ֆրանսի, Օգթաւ Միրպոյի և Զօլայի հետ :

Պոլիս, իր յիշատակը անմահ կը մնայ, 1893էն

1896ին հասցուցած իր կարգ մը գրագէտ աշակերտներով՝ որոնց դասախօսած է հայ կաթողիկոսական ուսումնարանը և Ղալաթիոյ Կեդրոնական վարժարանը : Սահմանադրութեան հռչակումին, Քիչեառ Պոլիս գալով, իր գործը առանձին հանդէսներով գնահատուեցաւ և արժանացաւ երախտագիտական ցոյցերու :

Մեր դատին համար հրատարակած է «Արեւելեան Հարցը» և «Հայաստանին համար» հատորներ :

Իր թարգմանութիւններն են «L'Antre des Nymphes» 1893ին, «Les Lettres de Claudius Alelinus Prénestin», 1895ին, «Le Livre de Jamblique sur les mystères» 1895ին, Սոփոկլի «Philoktètes», 1896ին, «Les Mimes d'Hérodas», 1900ին :

Իսկ գրութիւններն են առանձին և ուրիշներուն աշխատակցութեամբ, «Etude phonétique et morphologique sur la langue de Théocrite dans les Syracusaines», 1888ին. «La gloire du Verbe» 1885—1890ին, «L'Assassinat du Père Salvatore» 1897ին, La Lyre Héroïque et Dolente 1897ին, «Le Monument Henry» 1899ին : 1906էն սկսեալ պատրաստութեան վրայ էր «Loys» վերնագրով տաղաչափական մէկ տոսամը Բեղմնաւոր գրիչ և անխոնջ արտագրող :

Դասական գրականութեան և դասական լեզուի, հնախօսութեան պատմութեան և արուեստի՝ մշակուած գլուխ մըն էր Քիչեառ : 1897ին Արեւելք եկաւ, Քրիստական «L'Illustration»-էն պաշտօն ունենալով նկարագրելու յոյն թուրք պատերազմը :

Եօթը տարի առաջ էր որ զինքը առաջնորդեցի Վենետիկի գեղարուեստի Ակադեմիան, ուր առաջին անգամ կը տեսնէր հիւանդիօրէն ցուցադրուած իտալացի դասական նկարիչներու գլուխ գործոցները : Եւ Քիչեառ ցոյց կու տար արուեստի իր խոր հմտութիւնը՝ ճշգրտօրէն

ընելով պատմութիւնը ամէն մէկ վարպետներու նկարին : Ու երբ առաջարկեցի իրեն որ զինք առաջնորդեմ նաև ժամանակակից նկարիչներու Միջազգային ցուցահանդէսը , անոյ ժպիտով մը պատասխանեց .

— «Այս հրաշակերտ գործերը տեսնելէ վերջ , ինչո՞ւ պղծենք մեր աչքերը արդիական նկարիչներու խեղճ արտադրութիւններովը» :

Իրաւունք ունէր :

*
* *

Ցաւերու և լքումներու մատնուած հասարակութեանց համար այնքան անձնուէր հոգին պէտք է որ ըլլար խորապէս զգայուն : Եւ իրաւ իր «La Lyre Héroïque et Dolente»-ը կը պարունակէ ա՛յնպիսի սքանչելի քնարական նմոյշներ , որոնք կարող են զարդը կազմել գրական ամենաճոխ հաւաքածոներուն :

Իր քնարին ձայնը կը հասնի հեղէն աւերակներէն երգուած անոյ զեփիւռի թրթռումով : Իր երգերը ծովափին վրայ փռուած ալիքներուն չափ յուզուած ու փրփրած ու մռնչող են եղած : Թանձր և արիւնոտ ամպեր կը կախէ չահաքներու վրայ և արցունք կ'անձրեւէ ծառերուն վրայ : Կը ստեղծէ հովուերգական նկարներ , մթնշաղկին մէջ ցոյց կուտայ խուճապող տաւարը , որ մրտենիներու անտառին մէջ կ'անյայտանայ :

Սիրոյ յօշոտումը կը ցուցադրէ , և կը տեսնես մահուան չէնքին վրայ արեան բոսորակալակում : Անբուժելի վիրաւոր սրտերուն մէջ կը ցուցնէ չիթ չիթ իր կայլակումը մահուան թունաւորութեան :

Գաղափարներուն կը հազցնէ պառնասական ներշնչումներու խայտաբղէտ պատմութեանը , անոր վրայ ցրցըքնելով գոյներու ներդաշնակութիւնը և զգացմանց տպաւորիչ արտայայտութիւնը :

Տխուրին մէջ հոյակապօրէն հոգեցունց է : Մեղա-

մաղձոտութիւնը կը պատկերէ նկարներով : Կեանքը արհաւիրքներուն ըարձրութեան վրայ կը տեսնէ խոշտանգուած , էակներու մութ անդունդին մէջ կը լսեցնէ ցաւերուն դժոխքին անիծապարտ կաղկանձումը : Քնարերգութեան մէջ մարմնացուցեր է ճաշակի նրբութիւնը և ըարձրութիւնը :

Գրագէտ սէնսյօլիք դասակարգին մէջ դատաւորի ու վարպետի հեղինակաւոր ձայնը հնչեցուցած է միշտ Գիլեամ : Բանաստեղծութեան մէջ ալ մնացեր է վեհանձն հոգի մը , խանդոտ , յուզուող և յուզիչ : Միշտ պայքարող՝ յեղաշրջական ազնիւ քաղաքիւններով , գլխութեան , կարեկցութեան հոգին իր մէջ բիւրեղացած մնացեր է անզուգական արժանիքով մը : Եւ այդ հոգիին ամէնէն լայն ու սղնիւ խորշին մէջ զետեղեց Հայաստանի համակրանքը :

ԱՏՐՈՒՇԱՆ

ՄԵԾ ՆՈԳԻ ՄԸ

Փիլէո Քիյեառ մեռաւ :

Տեսակ մը ցաւագին գոհունակութեամբ, կը նշմարեմ որ Հայերը գիտցան իր յիշատակը օրհնել ու փառաւորել, սուգի և երախտագիտութեան այնպիսի խորունկ ու սրտագին արտայայտութեամբ մը՝ որուն լրիւ արժանի էր թանկագին հանգուցեալը :

Ո՞վ էր այն Յրանասցին . ի՞նչ չողոզողուն տխուրներ, ի՞նչ աղաղակող պիտակներ ունէր անիկա, արժանապաւն համար պատմական հին անցեալով ցեղի մը ընդհանուր երախտագիտութեան : Ո՛չ հզօր վեհապետ մըն էր, ո՛չ քաղաքական ազդեցիկ անձնաւորութիւն մը, ո՛չ նշանաւոր փօլիթիքոս մը, ո՛չ ոսկեղէն չաստուած մը :

Բանաստեղծ մը, հմուտ մը և հրապարակագիր մըն էր :

Բայց ամէն բանէ առաջ՝ նախակարգային առաքինութեամբ մը օժտուած էր. — մեծ հոգի մըն էր : Իր բոլոր միւս տխուրները, այդ չքնաղ միջավայրին մէջ ինկած, անոր անառքիւտ պայծառութեամբը չնորհազօծուած ու գեղեցկացած էին : Ատոր համար ահաւասիկ յաղթեց անիկա, առանց պէտք ունենալու՝ աշխարհիկ տխուրներու ծնծղայահարութիւններուն :

Իբր բանաստեղծ՝ կը պատկանի Յրանասական Սէն-պօլիսդ դպրոցին : Այս դպրոցը, ինչպէս յայտնի է, քսան քսանեւհինգ տարի առաջ երեւան եկաւ, իբր ընդլզումի

արտայայտութիւն ընդդէմ չափազանց ձեւապաշտութեան մը մէջ ցրտացած պառնասականութեան : Սէնպօլիսդները կը կուռէին, ինչպէս կը պատահի ամէն անգամ, երկրորդական տաղանդներու ձեռքը չափէն աւելի հինցած ու նորութենէ և հրապօրէ հմայաթափ գեղեցկագիտութեան մը դէմ : Ատոր համար՝ իրենց նորութեան ու ինքնատուրութեան տարօրինակ շարժութեւնը : Բայց առանց իրական տաղանդի՝ բոլոր գեղեցկագիտութիւնները զիրար միայն կ'արժեն : Այդ է անշուշտ պատճառը որ, օրինակի համար ազատ ոտանաւորը (vers-libre) Վէռհաւընի մը ձեռքին մէջ միայն պահեց որ և է արժէք : Առաջին օրուան այն բոլոր բանաստեղծները, որոնք բան մը պիտի ըլլային յետոյ, և որ յեղափոխական յիմարութեան թափէն բռնուած՝ բռնի և արուեստակեալ նորութիւնները գործեր էին, իրենց տաղանդին ամէնէն հասուն արտայայտութիւնը բերելու պահուն վերադարձան դասական արուեստին մաքուր ու յաւիտենական եղանակներուն : Այսպէս ըրին Մոռէաս, Տը Ռէնէիէ, Սամէն, Կէռէն և Ղեռ ուրիշներ, ամէնքն ալ անժխտելի բանաստեղծներ : Իսկ անոնք որ յամառեցան տարամբօրէն ու մոլուսանդօրէն Սէնպօլիսդ մնալ, ինչպէս Մալլարմէ, Կիլ, դարձան անթափանցելի, հանելուկային գրողներ միայն, հակառակ անժխտելի գիտութեամբ արուեստի մը, և կամ միացին երկրորդական դէմքեր, ինչ որ իրենց բնական ճակատագիրն էր, ըլլային Սէն-պօլիսդ թէ Յիւթիւրիսդ :

Քիյեառ, այդ խումբին մէջ, կարծեմ թէ Փիլէո Լուիսին հետ, միակն էր, որ կրցիր էր նախատեսել ապագան : Առաջին օրէն՝ արտայայտուած է նրբախոհ, մեծվայելչօրէն արտմագին և պայծառ ու դասականօրէն կատարեալ այն բանաստեղծը՝ զոր ճանչցանք ու սիրեցինք :

Իսկ իբր հրապարակագիր ու իբր քաղաքական գոր-

ծիչ, իր դերը աւելի քան յայտնի է այսօր բովանդակ հայութեան :

Այս վերջին պարագային մէջ, կէտ մը կայ բացառապէս ուշադրութեան արժանի :

Քիչեաւ՝ արհեստով մարդասէր մը (un philanthrope professionnel) չէր : Հայերը սիրեց՝ ինչպէս պիտի սիրէր համակրութեան իսկապէս արժանի ու է տառապած ժողովուրդ, զոր մօտէն ճանչցած ըլլար : Չէ թէ որովհետեւ ինքը կը պատկանէր դրօշակի մը՝ որուն ծալքերուն վրայ նշանակուած ըլլար այդ բառը : Մարդասիրութիւն : Վարդապետական կամ եպիսկոպոսական ցուրտ կամ ցուցամոլ մարդասէրը չէր ինք : Չէր նոյն իսկ բանապաշտական մարդասէրը, որ ակամայ գլուխ պիտի ծռէր որ և է impératif catégoriqueի անտանելի ծանրութեան ներքեւ : Մարդասէր էր այնպէս՝ ինչպէս բանաստեղծ էր : Այսինքն՝ հոգիով ու սրտով : Այդպէս էր՝ որովհետեւ չէր կրնար ուրիշ կերպ ընել : Բանաստեղծութիւնը, ինչպէս մարդասիրութիւնը, գեղեցկութեան ծառքը, ինչպէս ընկերական կարգին մէջ ծայրագոյն ու բացարձակ արտայայտութեան մը կիրքը՝ իր մօտ՝ ամենաբարձր ու ամենաազնիւ տեսակի վերաբերող անշահախնդիր տեղիքին մը արդիւնքն էին : Խորին և ինքնաբոլոր անկեղծութիւնն ունէր այդ ձգտումներուն : Իբրեւ հոգիի գինովութիւններ, իբրեւ հոգիի հաճոյքներ, վայելեց զանոնք, բանաստեղծութիւնն ու մարդասիրութիւնը, իրարու հետ իր անձին մէջ վստիմօրէն ներդաշնակաւորելով՝ այս իրարմէ բոլորովին տարբեր ծագումով հոգեբանական երեւոյթները :

Իբր անխիտանական ու իբր անկախ անհատապաշտ, երազող մըն էր անշուշտ : Բայց ինձի կը թուի թէ հաւատք մը չէր իր երազը :

Իր բանաստեղծութիւններուն մէջ հատ մը կայ,

Սառուղ : — Սատուածաշնչական աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ՛ եղաւ ատեն մը ուր Շնովայի համակրութիւնը հեռացաւ Հրէաստանի թագաւորէն, ու չար ոգի մը մերթնդ մերթ կուգար նեղել գինքը : Ասոր համար՝ գացին գտան Բէթլէհէմի Զեասէին որդին, քնարահար Դաւիթը, խաշնարած երիտասարդ աշուղը, որ, Հրէաստանի պայծառ գիշերներուն մէջ, իր քիցնօրին վճիտ թրթռումները կը զրկէր երկինքի ոսկեղէն աչքերուն, մինչ իր գառնուկները կ'արածէին հանդարտօրէն՝ լուսնկային արծաթազօծ նշոյլներուն տակ : «Եւ լինէր յորժամ հասանէր այն չար ի վերայ Սառուղայ, առնայր Դաւիթ գընարս, և նուաղէր ձեռամբ խրով, և հանգուցանէր զՍառուղ, և զիւրանայր նմա, և մեկնէր ի նմանէ այն չար» :

Մարդկութիւնը յաւիտենական Սառուղն է, չար ոգիներէ յաւիտենապէս հալածական : Ո՞ւր է այն բարի քնարահարը՝ որ պիտի գար զինքը ազատել իր անդարմանելի չարչարանքներէն :

Homme, Schaoul des temps infinis, saigne et pleure :
Les carnassiers hideux suivent sur ton chemin
La trace de tes pas, hier, aujourd'hui, demain,
Toujours : le changement de la forme et de l'heure
N'écartera jamais le horde des ennuis,
Et tu traîneras dans l'horreur sans limite,
Sans ouïr le Kinnor et le Bethléemite
Qui te ferait des jours pareils aux belles nuits.

Բայց հա՞րկ էր միթէ անպատճառ հաւատալ, զգալու և սիրելու համար : Հոգիներ կան, և ասիկա միտիքականութեան նոր մէկ երանգն է անշուշտ, որ երազը կը սիրեն տակաւին, տեսակ մը սկեպտիկ ու հեղնածպիտ յափշտակութեամբ, տեսակ մը նրբին հեշտախնդրութեամբ, գիտակցօրէն անհաւատ, ալ անգիտակցօրէն երազամոլ : Եւ ասոնք՝ անվերապահօրէն՝ ազնիւ ու մաքուր հոգիներ են :

Անոնցմէ էր Փիէռ Գիյեռու:

Գիյեռուին հետ բնաւ չծանօթացայ անձնապէս: Բայց հին բարեկամ մըն էր ան ինծի, ըլլալով հին ընթերցող «Mercure de France»-ին: Այսուհետեւ ի զո՛ւր պիտի վնասուեմ իր անունը, որուն պարբերաբար սովոր էի հանդիպիլ իր բանաստեղծական հրատարակութիւններու մշտական քննադատը: Ի զուր պիտի վնասուեմ իր ստորագրութիւնը՝ մեռած ընկերի մը յիշատակին նուիրուած յօդուածի մը ներքեւ, երբ, ամէն անգամ ինքն էր որ կը փութար, բարեկամի ձեռքով, թեթեւ տապանաբար մը զետեղելու՝ ժամէն առաջ մեկնողներուն հողակոյսին վրայ: Mercureի յառաջիկայ թիւին մէջ՝ ուրիշ մը իրեն համար պիտի կատարէ այդ գառն պարտականութիւնը, ու, այլեւս ոչինչ, այլեւս ոչինչ...:

Իսկ մենք, Հայերս, սրտաբեկ երախտագիտութեամբ պիտի յիշենք միշտ այս ազնիւ Ֆրանսային: Ի՞նչպէս կըրցաւ, առանց այդ բանին ստիպուած ըլլալու, այլ ինքնաբերաբար, յեր ցեղին տառապանքները իւրացնել ու տարիներով չարչարուիլ անոնցմով: Ու պիտի կրկնենք մինչեւ վերջը իր ետեւէն սրտագին՝ ինչ որ ինքը գրած էր իր սիրելի Էֆրայիմ Միքայէլի տապանաբարին վրայ.

En vain les mornes dieux, formidables et doux,
Ont détaché ta main de nos mains fraternelles:
Le sel âcre des pleurs brûle encore nos prunelles,
Quand ta voix, triomphant des heurs, chante en nous...

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆՆԱՆ

ՊԻԷՐ ՔԻՅԵԱՐ

Պէռ Լաշէզի գերեզմանատանը, իրենից ոչ հեռու, պառկած են ընդհանուր, լայնատարած դամբարանի տակ 15,000 Կոմմունարներ, — նրա՞ք, որոնք 1871-ի սարսափելի օրերում, Մօն-Մարտի բարձունքների վրայ պարզեցին «տիեզերական կարմիր հանրապետութեան» դրօշը և արիւնահեղ կռիւներից յետոյ խմորվին կոտորւեցին բուրժուական կառավարութեան հրամանով:

Մեր բմրոտ բարեկամի հօգին գնաց միանալու — նոյն արիւնոտ, նւիրական հողի տակ — այդ միւս ըմբոսանների թանկագին նւիրանքին, որոնց հետ նա կապուած էր իր ապստամբ խառնուածքով, իր մտքի ու սրբտի ամենանուրբ թելերով:

Անատոլ Ֆրանս և Ֆրանսիական գրականութեան այլ գաղաթներ, Պրէսսանսէ և Ֆրանսիական հրապարակագրութեան այլ բաղմաթիւ ներկայացուցիչներ գնացել էին իրենց յարգանքը մատուցանելու այդ վաղաժամ դադադին, Պարիզեան գրագէտների երիտասարդ պէտքը ողբում է համակրելի fin-lettre-ի անագորոյն վախճանը, բայց թւում է թէ, այդ մահուան և այդ թաղման սիմվոլիկ արտայայտութիւնը, նրա վսեմ խորհուրդը ուրիշ տեղ էր... այն փոքրաթիւ հայկական պատգամաւորութեան մէջ, որ խոր սգով համակւած, հետեւում էր դիւակաւութիւն, որ սրտառուչ, եղբայրական գուրգուրանքով տանում էր դադաղը ուսերի վրայ...

Պրէստանտէ, Անատոլ Յրանս նոյնպէս ըմբոստ, յեղա-
փոխական Յրանսիայի զաւակներ են, բայց ուրիշ շրջանի
մարդիկ... Քիչեառի սրաին շատ աւելի մօտ էին հին,
կրօնիկ յեղափոխութեան դէմքերն ու միթօաները, կօմ-
մունարները վրիժառու և ճարակող ուսմանը, դար-
բադեանները կարմրավառ շապիկները, Բլանկիները
ցասկոտ և դաւադիր հողիները, որ յղացել են անցիակի
մէջ աշխարհի անկող և խիղճի ծրագիրներ, որ ծրագրել
են հալեցնել վառօդի և ուժանակի հակայական հնոցի
մէջ՝ աշխարհը սարկացնող, ժողովուրդները կեանքն ու
առաջդիմութիւնը խեղդող, աշխարհակող բոլոր սեւ
անջրպետները, երկնային և երկրաւոր բռնութիւններն
ու անիրաւութիւնները...

Քիչեառի սրաին շատ աւելի մօտ էին այն յանդուգն
հողիները և նա նրանց չէր գտնում այլ ևս իր պանծա-
լի հայրենիքում, նա նրանց փնտրում էր օտար երկրքի
տակ, գտնում էր նմանները հեռաւոր Հայաստանում ու
Մակեդոնիայում, ոգևորում էր Սերբները ու Սարա-
ֆօնները դէմքերով ու գործերով... Ճնշւած, լացող, հո-
գեվարող Հայաստանը ցնցում էր նրա բարի, զգայուն
սիրտը, բայց աւելի ևս ցնցում էին Անդրանիկների յու-
սահատ և զահալէժ թռչնները, — հայկական մարտի-
նազուրիւնից շատ աւելի հրապուրիչ էր նրա համար՝
հայկական դիւցազնեզուրիւնը...

Եւ երբ մի օր՝ 12 սարի սրանից առաջ՝ Պրօ Սրմենիա-
ի հիմնադրութեան օրերում, Ֆրանսիացի բարեկամի հետ,
Ժընէի մի մենաւոր հիւրանոցի սէջ, հաւաքւել էին
մտերմական ճաշի շուրջը «Դրօշակ»ի խմբագրութեան
անդամները և հայ ուսանողութիւնը, — Քրիստափոր իր
հակիրճ բաժակածառի մէջ ուղղում էր համակրելի հիւ-
րին հեռեկալ նշանակալի խօսքերը.

— «Մենք չենք, որ գտանք ձեզ, — այլ դուք էք,
որ մեզ գտաք»...

Զարմանալի ճիշտ ըմբռնում Պիէր Քիչեառի յեղա-
փոխական էութեան:

Քիչեառ պատասխանեց Քրիստափորին մի զգացւած
ձառով: Երկու յեղափոխականները այնուհետեւ կապե-
ցին մտերմական կապերով: Ըմբոստ և արւեստագէտ
Ֆրանսիացի հայաստէրին կախարդեց հայ շարժման վե-
տերանի լուիկ, համեստ անձնաւորութիւնը, նրա ազդու,
առաքելական պատկերը, որի մէջ նշմարում էր թերեւս
վշտատանջ և ապստամբ ժողովրդի ոգու ցոլքը: Եւ
ամէն անգամ մեզ հանդիպելով, նախ Քրիստափորի մա-
սին կը հարցնէր, նրա առողջութեան ու գործերին կը
տեղեկանար և շատ անգամ կը յարէր.

— Vous savez, j'ai une culte pour Christophor!

Եւ նա ողբաց մեր ընկերոջ մահը, ինչպէս կ'ողբար
ամենամտերմ հարազատը: «Դա մի աղէտ էր, ասում
էր նա. ես իմ կեանքում ոչ ոքի այն աստիճան չէի սի-
րել ու յարգել և ոչ մի մահ այս աստիճան չէր ցաւեցրել
իմ սիրտը...»

Ինքն էլ զնաց այժմ՝ Քրիստափորին միանալու,
ճիշտ նոյն տարիքում, յոյսերով ու ծրագրներով բեռ-
նաւորւած...

Ինչպէ՞ս գնահատել թանկագին հանդուցեալին, ին-
չի՞ց սկսել... Այնքան բազմազան են Հայոց դատին մա-
տուցած նրա ծառայութիւնները: Նրանք սկսւում են հայ
զուլումի նախօրեակին և շարունակւում են մինչև դա-
դաղ: Նրանք որչ, սխտեմատիկ բնոյթ են առնում
1898—99-ի օրերից ի վեր, երբ հաստատեց կանոնա-
ւոր յարաբերութիւն Դաշնակցութեան ու Քիչեառի
միջեւ:

«Պրօ Սրմենիա»ի միասիօնը և գործունէութիւնը
յայտնի են բոլորին: Նախաձեռնողը Քրիստափորն էր,

հոգին — ինքը խմբագրապետ Քիյեաուր, աջ բազուկը —
այն հոյակապ ծերունին, որ այսօր որդեկորոյս հօր պէս
մնացել է որբացած, անդարմանելի սգի մէջ — Պրէս-
սանէն:

Հայր և որդու ամենաքնքոյշ յարաբերութիւններ էին
հաստատուել երկուսի միջև. մինը միւսով հպարտ էր.
մինը զրուժ էր յօգւածներ, խտացնում էր Հայաստանից
եկած լուրերն ու տեղեկութիւնները, միւսը — Պրէս-
սանէն — ե՛ր զրուժ էր ե՛ր միաժամանակ հնչեցնում
«Պրօ Արմէնիա»ի դատը ֆրանսիական պարլամէնտում,
ուր նա ունէր միշտ ուշադիր և պատկառոտ լսարան,
որին նա միշտ հմայում էր իր ահագին էրուզիսիօնով,
իր նրբապաշտ ու կարկաչուն բարբառով և իր անկեղծ
ու մաքուր ասպետական քարկուծիւններով:

Ինչքան տխուր ու ճնշող էին «Պրօ Արմէնիա»ի
երկունքի օրերը: Թնրթի առաջին համարները անցնում
էին ընդհանուր անուշադրութեան մէջ. Պարիզն ապ-
րում էր իր ընտանի և փոթորկոտ վայրկեաններից մինը:
Տրանսփալեան պարտւած հանրապետութեան վեհափառ
նախագահը, Կրիլգէր, կատարում էր հանդիսաւոր
մուտքը ֆրանսիայի մայրաքաղաքը և Պարիզցիք դի-
մաւորում էին ցոյցերով, ուխտանաչներով: Յոյգերը եր-
կար տեսնելն. ամբողջ շաբաթներ հանրային ուշադրու-
թիւնը կեդրոնացած էր Կրիլգէրի վրայ:

Անցաւ, սակայն, ժխորը և կամաց-կամաց հայ-ֆրան-
սիական նոր օրդանը նիւթ դարձաւ լրագրային յօդ-
ւածների ու մեկնութիւնների: Պէտք էր նախ խօսեցնել
Մեծ Մամուլը — և նրան խօսեցրեց Պրէսսանէ: Նրա
ձեռքումն էր Temps-ի առաջին սիւնեակը, ուր ար-
ծարձում էին միջազգային քաղաքականութեան կըն-
ճիւնները և ուր թառել էր մեր բարեկամը երկար տա-
րիներից ի վեր իր գիտուն, զմայելի գրչի շնորհիւ,

հասցրել էր պարիզեան մեծ օրգանը անսովոր բարձ-
րութեան, դարձրել էր այն՝ համաշխարհային կարծիքի
խոշորագոյն ազդակներից մինը:

Եւ մի օր այդ ազդեցիկ և իրաւարար-օրգանի ա-
ռաջին սիւնեակը նւերեց «Պրօ Արմէնիա»ին ու նրա դա-
տին: Անուհետեւ խորատու էր անտարբերութեան սա-
ռուցը. մամուլի միւս օրգաններն ևս, արտասահման
սկսեցին հետաքրքրել փոքրիկ, համեստ երկաթա-
թաթերթով, որի ճակատը զաւիգարւած էր ֆրանսիական
մտքի և հոգու ազնւականութեան ամենախոշոր անուն-
ներով — Անատօլ Ֆրանս, Կլէմանսօ, Պրէսսանէ և Ժօրէս:
«Դրօշակ»ի խմբագրութիւնը մատակարարում էր նոր
թերթին Երկրից ստացւած նիւթերը և Դաշնակցու-
թեան Արեւմտեան Բիւրօն, յանձին իր պարիզեան ներ-
կայացուցիչների՝ վարում էր թերթի տնտեսական մասը,
հոգում էր և նրա տարածումը հայ եւ օտար աշխարհ-
ներում:

Առաջին համարի մէջ թերթն արգէն դրսեւորեց իր
քաղաքական գոյնը, իրրե ոչ միայն տեղեկատու մի օր-
գան, այլ իրրե կուլի օրգան, կուլը՝ ուղղւած հայ
ժողովրդին տիրապետող մեծ բռնապետութեանց դէմ:
Քիյեաուր և Կլէմանսօ — վերջինս իր «Արիւնտ ձեռք»
վերնագրով իր հուժկու յօդւածի մէջ — խարանում էին
համիդեան բարբարոսութիւնները, այն ինչ՝ Պրէսսանէն
նշաւակում էր լօբանօվեան հայահալած քաղաքականու-
թիւնը...

Հրապարակագրութեամբ չսահմանափակեց Քիյեա-
ուր ազլտապիական գործունէութիւնը ի նպաստ հայ ժո-
ղովրդի: Խօսքը միացաւ գրչին, խօսքը, նոյնքան սիրելի
և համոզիչ որքան գրիչը, — Քանի՛ կօնֆէրանսներ,
հրապարակային միախնդներ, ճաշկերոյթի ճառեր...
Պիէռ Քիյեաուր — Բրիւսէլում, Լօնդօնում, Ժընէվում, Մի-
լանում, Հռօմում, Բուտապէստում, ամէն տեղ, ուր հոդ

նա ձեզ սիրով և իրազեկ մարդու ձեռնհասութեամբ կը պատմեր Հիւրչմանների, Միւլլերների ու Մէյլիների տեսութիւնները հայկական լեզուագիտութեան վերաբերմամբ, նա ձեզ անգիր կը թւէր և Տարօնի, Սասնոյ անհայել գիւղերի անունները, աշխարհագրական դիրքը, նրանց ապրած աղէտները եւ այլն:

Ահա թէ որպիսի ընկեր կորցրինք: Մեզ հետ էր նա հայկական տագնապի աղէտաբեր ելեէջներում. մեզ հետ էր, երբ Սասունը պարզել էր ապստամբութեան դրօշը՝ վերստին յիշեցնելու պապանձւած եւրոպային արիւնհանրկ հայրենիքի սրբազան գանգաւանը. մեզ հետ էր, երբ ապստամբ բանակը, երկու ամսւայ յուսահատ դիմադրութիւնից յետոյ սկսել էր— Գէորգի, Վահանի, Հրայրի, Անդրանիկի առաջնորդութեամբ— իր տխուր նահանջը դէպի Անտոք ու Տալուրիկ. մեզ հետ էր, չարունակ թափում էր Պարիզից նամակների տարափ, հարցնում էր տեղեկութիւններ ռազմիկների մասին, հարցնում էր խորհուրդներ եւրոպական կարծիքը յուղելու վերաբերմամբ — մինչ Պրէսսանտէն, իր հոգեւոր գաղափարական հայրիկը, փոթորկում էր ֆրանսիական պարլամէնտը իր վճիռ և յուզիչ պիւրճախօսութեամբ, իր վեհանձն ընդվզումներով ընդդէմ Կարմիր Գազանի, իր խանդավառ ներրողներով, ուղղւած հայ ռազմիկներին — մեզ հետ էր Պիէր Քիյեառ խանդավառութեան այն օրերում, երբ նորէն յուսադրւած Սասունի ապստամբութեամբ ու եւրոպական դահլիճների սթափւած ուշադրութեամբ կազմում էին Քրիստափորի հետ նոր ու լրիւ յիշատակագիրը, — աւելի յստակ և ընդարձակ քան Մայիսեան մէմօրանդումը — որ յետոյ ինքը Քիյեառ ներկայացրեց Դեկտեմբերի յանուն Դաշնակցութեան. մեզ հետ էր նա, վերջապէս Վասպուրականի, Ասլանի

ամենավերջին աղէտի ժամանակ, օսմաննան Յեղափոխութեան նախօրեակին, երբ նորէն բարձրացել էր խրժողութեան հողմը և տանջանքի, յուսահատութեան, բառաջը. մեզ հետ էր նա 1908-ի յուլիսին: Վիկտօր Բերարի և Դաշնակցութեան պատերազմի հետ, ներկայանում էր արտաքին գործերի մինիստր Պիչօնին, պատմում էր հայ ժողովրդի անվախճան տագնապը և լուծում էր պահանջում...:

Դաշնակցութեան հետ էր ամէն տեղ և ամէն պարագայում — անգամ Ընդհանուր Ժողովի նիստերի մէջ, Բուլգարիայում — և մենք երբէք չենք մոռանայ սիրւած ընկերը, բարեկամին, երբէք չենք ջնջի մեր սրտերից ու մտքերից՝ այս վերջին փոթորկալի տառնամակի մի շարք յուզիչ դրւագները, չենք մոռանայ — և այսօր եւրաստագիտութեան ու սիրոյ անխառն զգացումով, խորհրդաւոր և ենք այդ թարմ դամբարանի և այդ անբիծ, ոգևորիչ յիշատակի առջև:

Ժլմեւ

Մ. ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ

ԱՅՆ ՄԷԿԸ...

Մնանկնկալ գոյժը ֆրանսացի բանաստեղծին մահուան, հայկական սուգ մը դարձաւ և մեր տխրագին ուշադրութիւնը հրաւիրեց այն մարդասէր Եւրոպացիին վրայ, որ ուզած էր մեր ցաւով և մեր աղօթքին հոգերովը ղրադիլ: Անիկա իր մարդասիրական լայն և յուզումի ընդունակ հոգին մէջ որդեգրած էր հայկական վիշտը. և այնպիսի օրերու մէջ, երբ յուսահատական և գերազոյն կռիւի օրերը եղան մեր աղօթքին պատմութեան, ցաւի և փառքի օրերու մէջ անոր արիական, քաղցր և ասպնտական անձը զգացինք մեր ըմբոստներու շարքին մէջ, պատանէշին վրայ:

Մենք զինքը սիրեցինք և խորապէս զգացուեցանք, ու զարմանալով հիացանք իր մասնակցութեանը համար հայկական դատին յաջողութեան, որովհետեւ անիկա կը լրացնէր մեր վաղեմի, մեր փայփայած խոչախերէն մէկը — եւրոպական մարդասիրութեան և քաղաքակրթութեան պաշտպանութիւնը՝ մեր ոտքի կոխան եղած աղօղութեանը համար:

Ու այդ մէկը՝ մոռցնել տուաւ մեզի շատ մը դառն յուսախաբութիւններ:

Ո՞վ էր այդ Ֆրանսացին, որուն պայծառ ճակատը և գեղեցիկ ու քաղցր աչքերը դարձեր էին դէպի հայ-

կական արհաւիրքը • իր եւրոպական հոգին ինչպէ՞ս կըրցեր էր ընդգրկել այն դաժան ճակատագիրը որ հեռաւոր, մոռցուած և ինքիւնին մէջ խեղդուած ցեղի մը ճակատագիրն էր, իր վճիռ բանականութիւնը ինչ ցաւազին երկունքով ստեղծեր էր հայկական դատին պաշտպանութեանը նուիրուած այն երկարատեւ աշխատութիւնները, որոնք բնա՛ւ օտարի ձեռքէ ելած էջերու կնիքը չեն կրեր • անիկա չէր ուզած մնալ հովանաւորողի, պաշտպանի ցուրտ և վերապահ դերին մէջ, այլ իջեր էր մեղի հետ արիւնոտ կրկէսը ու ամէնէն տագնապալի օրերուն անիկա մեր քովի կը տեսեր էինք: Մոռցեր էինք որ անիկա օտար էր, թէ իր երջանիկ և փարթամ հայրենիքին մէջ կրնար իր այնքան գեղեցիկօրէն սկսած բանաստեղծական ասպարէզը շարունակել, մոռցեր էինք որ իր համբաւեալ գրագէտի անունը և ժամանակը մեզի ի սպաս դրուած էին և մոռցեր էինք նոյն իսկ թէ այն սիրտը որ սահմանուած էր գերազոյն զգայնութիւններու, երանգներու և երաժշտութեան յուզումովը վերջերու, երանգներու և երաժշտութեան յուզումովը վերջերու, գրաւուած էր բոլորովին դժբախտ ցեղի մը դժոխելու, գրաւուած էր բոլորովին զժրախտ ցեղի մը ըմբոստացնող և յօշոտիչ տառապանքովը: Ու այս մէկը՝ ըմբոստացնող և յօշոտիչ տառապանքովը, որովհետեւ մեր մարտիրոսութեան վերջ մը դնելու, որովհետեւ բաւական չահեր չէին յուսար իրենց զոհողութիւնները փոխարինող:

Այն միջոցին որ աչքիս առջև կը բերեմ իր առաքելի գեղեցիկ և երազուն դէմքը, երբ կը յիշեմ իր վերջին և լուսաւոր նայուածքին բարութիւնը, ինձի կը ճիտ և լուսաւոր նայուածքին բարութիւնը մահուան դաժան թուի որ անոնք չեն կրնար ենթարկուիլ մահուան դաժան օրէնքներուն. և այդ անկարելիութեան մէջ խորապէս կը զգամ որ ճշմարտութիւն մը կայ անշուշտ. անոր խանդալատութիւնը բոլոր վշտացեալներուն և տառապողներուն համար, անոր անխոնջ անձնուիրութիւնը բոլոր

Մեր Պանթէօնը լեցուն է չարչարուած զոհերով և յուսահատ և անհաւասար կռիւի մէջ ինկած մարտիկներով, ու մենք հարուստ ենք միայն տառապողներու և պայքարողներու շքեղ և պայծառ լուսապսակներով:

Ու այս պահուս, երբ ամբողջ հայութիւնը իր ըզգացած սուգով կ'առաջնորդէ զայն մեր յիշատակներուն այդ տխուր Պանթէօնը, կը զգանք շատ լաւ որ Քրանսացի բանաստեղծ և մեծ մարդասէր Փիէռ Բիյեառի անունը մեր ամէնէն հարազատ անձնուէրներու անուններուն մէջ պիտի ճաճանչէ վճիտ և գեղեցիկ լոյսով մը:

ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ

ԳԱՂԱՓԱՐԻ ԱՍՊԵՏԸ

Քիչեար մարդկութեան Սրտին մէկ բաբախունն է: Ան քաղաքակրթութեան այն յառաջամարտիկներէն եղաւ՝ որոնք իրենց ամբողջ կեանքը կու տան՝ ու է ազգ կամ անհատ, որ ազդակ ու կրնայ ըլլալ մարդկային յառաջդիմութեան, կործանիչ տարրերէն ազատագրելու համար:

Իր կեանքը, բնական իրաւակարգով մը անշուշտ, կապուեցաւ մեր տառապանքին ու մեր պայքարին հետ, ու այսօր իր մահուամբը՝ մենք մեր ապագայ Պանթէօնին մէջ անմահութիւն մը ևս վաստակեցանք:

Մեծերը միայն կը սիրեն մեծ վիշտերը, ու Պայըըն սիրեց Ելլադան, Քիչեար սիրեց Հայաստանը, միակ վէրքը գուցէ՝ երկրագունտիս կուրծքին վրայ պեղուած: Ան սիրեց հայ Յեղը իր դարաւոր հաւատքին համար, հայ Փողովուրդը՝ իր զոհաբերութիւն համար, հայ Միտքը՝ իր ժողովուրդը՝ իր զոհաբերութեան համար: Ան, մերինէն աւելի զօրաստեղծագործութեան համար: Ան, մեր Ապագային ուր հաւատքով մը՝ կարծես, հաւատաց մեր Կապագային որ պիտի գար օր մը իր յաղթանակով արշալուսելու նահատակներուն աճիւններէն սկսեալ՝ մինչև կատարները քաջերու Գողգոթային:

Քիչեար ծնած էր Ֆրանսացի, և ապրած էր Մարդկութեան համար. մանրանկարն էր այն նոյն ինքն Ֆրանսային՝ որ իր Մեծ Յեղափոխութիւնը, միլիոնաւոր զաւակ-

ներուն արեւմտը դիտեցաւ, նուիրեց Աշխարհին, նուիրեց ինքզինքը իր լեզուով, իր գրականութեամբ և համամարդկային երջանկութեան իր ներունքով:

Քիչեւոր ծառայեց ազգի մը՝ զոր ուրիշներ զգեստեցին, որուն լեզու ու քայտիս մատուցակեցին: Յիմար պիտի կոչէին շատեր, Վեհ պիտի կոչէին ուրիշներ անոր որ սպասարկեց Սաչեղութեան մը: Եւ ո՛չ ապաքէն նախ այդ Սաչեղութեան ճակտին կը ցաթէր ֆրանսական փարոսին իւրաքանչիւր ճառագայթ, անդրադարձուելու համար յետոյ, դժնդակ զոհաբերումով, օսմանեան երկրին խաւար խորքերը՝ մինչև ծայրը դահլճներու սուրին...

Սորձիլ, գրել, գործել, պայքարիլ լքուած ժողովուրդի մը համար. ա՜նա՛ քսաներորդ դարու ասպետականութիւնը՝ որ կու գար խթանել Եւրոպայի խիղճը, բանալ Քաղաքակրթութեան աչքերը, արթնցնել մարդկային Միտքը՝ զոր կը սպաննէին հայ ժողովուրդին մէջ իսկ, և այսպէսով կը կուրցնէին համաշխարհային ըզնդին մէկ զօրաւոր բջիջը:

Այս օր արդ քաղաքիարի Ասպետը ոչ ևս է: Իր կեանքը մեղի տրուեցաւ, և իր մահը Ֆրանսային, գերազոյն նուէր. և որքան պիտի ուզէինք դեռ ունենալ իր լուսալորդ աճիւնն ալ մեր մեծ զոհերուն աճիւններուն քովը, արիւնով արշալուստած մեր մայրենի հողին մէջ:

Բուռ մը ծաղիկ իր շերիմին վրայ՝ մեր քաջերուն կողմէ՝ որոնց սուրերուն ան հաւատաց և որոնց համար հայութիւնը անգամ մը ևս ան սիրեց:

Բուռ մը կնդրուկ իր ճակատին վրայ մեր պարմաններուն կողմէ՝ որոնց առջև ան երկար տարիներ իր սրտին ու մտքին ոսկետուփը բացաւ:

Բուռ մը արցունք իր սրտին վրայ՝ մեր մայրերուն կողմէ՝ որոնց սուգին ի խնդիր՝ ան իր անկաշառ զրբէն մխրճեց քնացած խղճին մէջ Մարդկութեան:

Ու երբ վաղը = յանուն մեր կրօնի՞նչ հաւատքին = քարձրացնենք մեր յաղթանակին լեռնակուտակ մարմարները՝ Փիէր Քլյեարի արձանին վրայ հայ ազգը ոսկի մուրճով պիտի քանդակէ:—

«Ահա Ֆրանսացի մը՝ որ հայութեան ծառայեց՝ քաղաքակրթութիւնը փրկելու համար:»

Դ. ՎԱՐՈՒԺԱՆ

PRO ARMENIA

(«Պրօ Արմենիա»ի հիմնադրութեան առիթով)

1900

Մոխրակոյտի վրայ բազմած, արտասուքը աչքերին,
մի ձեռքը կրծքի լայնարերան վերքին, միւսը խորշոմած
ձակաթին, սգաւոր Հայը, ինչպէս անմխիթար մեռելա-
տէր, խաբւած զօրեղներից, մոռացւած երէկայ վիճա-
կակիցներից, չնչսպառ ախանջ է դնում՝ որտեղից որ
է, մի ցաւակցական խօսք, մի մխիթարիչ ձայն...

Եւ ահա այդ ձայներից մէկը՝

«Պրօ Արմենիա»:

Հայաստանի համար...

Ի՞նչ է Հայաստանը: Աշխարհագրական անո՞ւն,
պատմական աւանդավայր: Զէ, այլ անյուր, առասպե-
լական տանջանքների վայր, նահատակութիւնների մի
վիթխարի մարմնացումն, որ 95ից դարձել է և ընդ-
միշտ պիտի մնայ պատմութեան մէջ հոմանիշ այն բո-
ւրի, ինչ հնարել է չարագործ ուղեղը՝ մարդը մարդու
ձեռքով տանջելու. մարդը մարդու ձեռքով մարտիրո-
սացնելու համար...

Հայի հայրենիքը չէ նա, այլ հայի տանջարան...

Իսկ ի՞նչ է ինքը Հայը: Մարդու, Ո՛չ.— նա
կուռեց: Ազատ: Ոչ.— նա չլիթայակալ է: Անբախտ:
Ոչ.— նա հիացմունք զարթեցրեց: Ի՞նչ է ուրեմն նա.

Ի՞նչ և նրա վիճակի անունը:— Հայ: Ուրիշ անակա-
ն չոյութիւն չունի բառարանների մէջ: Կամ պիտի ստեղ-
ծել, կամ երբ հարկաւոր է ցոյց տալ մի ազգ, մի մարդ,
մի անհատ, որ ստրուկ է՝ թէև արժանի ազատութեան,
տանջւած՝ բայց արժանի երջանկութեան, խաբւած՝ բայց
արժանի անկեղծ աջակցութեան, չլիթայակալ՝ թէև
պատմութիւնից կոչւած չլիթաները փչրելու,— այն ժա-
մանակ գործածեցէք մի բառ միայն:— Հայ: Ուրիշ բառ
չկայ: Հայ,— տանջուող մարդն է դա:

Տանջուող մարդ...

Դա է ժամանակակից մտածողի նշանակէտը, նրա
յոյդերի և հոգեկան փոթորիկների նպատակը, սիրած և
անսահման սիրոյ մէջ՝ ասած առարկան: Մարդասիրու-
թեան տանջանքն է այդ: Հին սպարտացու իդէալն էր՝
կուել հայրենիքի համար: Նախկին քրիստոնէայի իդէալը
— խաչի համար: Ժամանակակից մարդու իդէալը —
տանջողի համար...

Տանջող՝ հայրենիքի մէջ, տանջող հայրենիքից
դուրս, տանջող խաչի համար, տանջող խաչից հեռու:
Այլեւս ոչ մի սահմանագիծ, ոչ մի շրջանակ, ոչ կրօնի,
ոչ հայրենիքի: Մարդու համար տրոփող սիրտը այսօր
ոչ այլեւս սահման չէ ճանաչում, նա բոլորքում է ամէն
տեղ, ուր ընդունելի կայ. հնչում է իր ձայնը ամէն
տեղ, ուր կարիք կայ. ցամաքն աղաղակ է բարձրա-
ցընում ամէն անգամ, երբ օգնութիւն աղերսող կայ,
մի օր Յունաստան, միւս օր Լեհաստան, մի օր Կուբա,
մի օր Յունաստան, մի օր Մակեդոնիա, միւս օր
Հայաստան:

Այս ներքին մեծութեան խթանն էր, որ մղեց մեծ
Բայրօնին՝ Յունաստան, մեծ Գարիբալդիին՝ Ամերիկա,
Լաֆայետին՝ Միացեալ-Նահանգները: Այդ ոգին էր, որ
մի խումբ քաջեր մղեց Թիսալիա՝ Զիպրիանիի ձեռքի

տակ, մի այլ խումբ աղատասեւրներ Տրանսլալ՝ Վիլյուա-
Մարիօյի ձեռքի տակ... Դրա մէջն է ժամանակակից
մտածողի, գործողի, գրողի գաղափարական միծու-
թիւնը, նրա ուժը, նրա հրապոյրը, ինչպէս և, աւաղ,
նրա հոգեկան կրկնակի տանջանքը...

Ահա գրողը սեղանի առջև. — ամբողջ զէնքը՝ մի կտոր թուղթ, մի փոքրիկ գրիչ: Շրջապատող պարզուրան է. նա յուզւած է, հնթակայ փոթորիկի շտեմատերի: Լուրերը գուժաբեր են, ծանր, յուզող... Դիտում է նա...

Դիտում է նա, ինչպես արծիւը ծերպի վրայից, տանջուող, հալածական, թշուառ մարդուն ամէն տեղ, բոլոր անկիւններում, — և այն ձորերում, ուր կատար-
ւեց կոտորածների կլաւիք ողբերգութիւնը, և այն լեռ-
ների տակ, ուր հեղին դիցաբանութիւնը չլթայեց Պրո-
մէթէօսը. այն վեհանուն վայրերում, ուր Պերիկլէսների
և Դեմոսթէնէսների հայրենի ստեղծագործութիւնը զոհ
տուեց փաշաների տիրապետութեան. կղզիների շուրջը,
ուր «վայրենի» Ագվէնալդօ աղատութեան երգեր հիւսեց
իր ժողովրդի վշտերից. սրբազան Դանդէսի ափին, ուր
դեռ սաւառնում է Բրահմայի վարդապետութեան դա-
րեւոր ոգին Ափրիկեան դաշտերում, սրտեղ նորագոյն հե-
րոսները նորագոյն թերմավիլ ստեղծեցին. եկեղեցու մէջ,
ուր անօգուտ Աստծու անուշով աղատ միաքը շարունա-
կում է կրել չլթաններ, հիւսւած «սուրբ հայրերի» փափուկ
մատներով. դահերի շուրջը, ուր «հայրախնամ» քօղի
տակ նոր լուծեր են զնում աղգերի շինքին, կոփւած
գայլաօնակիր ձեռքերով...

Տարիներ առաջ, հատ հատ, բացառիկ էին «օտար»
տանջւողների պաշտպանները. բայց երէկւան բաժան
ուժերը այսօր միմեանց մօտենում, խմբւում են, ամ-

բողջ կաղմակերպութիւններ, կուսակցութիւններ ևն
գառնուով, ընդունակ դեկլարելու, նոյն իսկ սպառնա-
լու նրանց, որոնց փեշակը դարերի ընթացքում միմիայն
սպառնալիքն է եղել: Մարդկային տանջանքը, թոյլերի
վիշտը, խողթանութիւնների երկրից հնչող աղէկարշ
միացրին միմեանց անձանցից, տարբեր ազգերի, տարբեր
կրօնների պատկանող հոգիները: Բոլորքը այժմ անհա-
տական չէ, այլ լամբական: Դա թշուառների սփոփանքն
է. սպառնալիք՝ բռնութեան . . .

է, սպառնալիք՝ բռնութեան...
 Բա դրա մի նոր ապացոյցն է այս օրդանը, «Պրօ
 Արմենիա», որ լոյս տեսաւ փարիզ, նւիրւած Հայերի
 պաշտպանութեան — զարդարւած այնպիսի գրաւիչ
 անուններով՝ Ինչպէս Կլէմանսօ, Մնատօլ Ֆրանս, Ժօրէս,
 Պրեսանտէ, Դը Ռօբէրտի, Ֆերրի, Վանդէրվիլդ, Բիառ,
 Որոնց անշուշտ կը դան ձայնակցելու շատ հայասէրներ
 Լա Մանշի և Հոկնտտի միւս ամբերից, և գուցէ այնպիսի
 երկիրներից, ուր նահատակ ժողովուրդների աղերսը
 դեռ ցաւման ազադակներ չէ կորզել անտարբեր բերան-
 ներից...

Կ'անցնեն տարիներ...

Կ'անցնեն տարիներ...
Արտասուքի ձորերում — մեր անխախտ հաւատն է
այդ — կը ցամաքի արեան վերջին կաթիլը, և բիրտա-
կան դրախտի փառաբանւած գեղեցկութեան հովիտնե-
րում՝ հարաւի չքնաղ արեգակը՝ սև-սև դիակների
փոխաբէն կը դայ լուսաւորելու շինականի կենդանարար
աշխատանքը, ազատութեան անթւելի արդասիքները...
Եւ այն երջանիկ օրերին, երբ խողիողւած Հայերի ազատ
որդիքն ու թոռները, դրդւած ներքին բնազդներեց,
կը դառնան դէպ ի պատմութիւնը, դէպի հայրենի սարկու-
թեան սև օրերը, այն ժամանակ, — հաւատացէք, օտար
բարեկամներ — այն ժամանակ ձեր անունները կը մշ-
75

մար: Ահա Դաշնակցութեան կարմիր ժապաւենը սպիտակ ու կարմիր ծաղիկներէից քաշ, ուր հայ հօգօր, մարտական կազմակերպութիւնը, իր քսան տարիներէ ղեկնադակ պայքարներէ մէջ կնճռոտած ճակատն է խոնարհում, իր մարտակցի դադարդի առջև և հեռաւոր Արեւելքից իր յետին ողջոյնն ուղարկում «տառապող ժողովուրդների Աննկուն Պաշտպանին»: Ահա Պարիզի հայ գաղութի չքնդ պսակը հայ դատի անփոխարինելի պաշտպանին. ահա Դրօշակի կարմիր խոնքից հիւսուած կարմիր պսակը «Ազատութեան ու Արդարութեան Անմահ Մարտիկին». ահա՛ հայ ուսանողներին, իրենց մատաղ, անաղարտ հոգիների անվերապահ երախտագիտութեամբ դէպի այս աղնիւ ու մեծ սրտով մարդը, որ նրանց համար անհատնում ոգեւորութեան ու բարձր ներշնչումների անսպառ աղբիւր է լինելու հայ կեանքի փշոտ ճանապարհին:

Եւ յետոյ՝ դարձեալ պսակներ, պսակներ, անգամ հեռաւոր Ամերիկայից, հայրենածարաւ Հայրենիքից...

Հայ ուսանողները մի գողտրիկ մտածումով, խընդրում են թոյլ տալ գերեզմանատան մէջ գօնէ՝ դադարը ուսերի վրայ տանել: Դիմում եմ ազգականներին. նրանք չփոթեաւ են. նրանք չգլխոն որ Արեւելքում յարգանքի ու սիրոյ գերագոյն արայտայտութեան նշան է, իրենց համար այդքան խորթ, այդքան անօրինակ ցոյցը: Մերժել անկարելի է. սակայն, այնքան բուռն, այնքան սրտազին է հայ երիտասարդների զրաւիչ ցանկութիւնը: Եւ ահա կէս ճանապարհին, Պէր-Լաշէզի բարձունքների վրայ, դիակաւքից ցած է բերում դադարը, որ հայ երիտասարդներ բարձրացնում են իրենց հուժկու ուսերին: Զարմանքի խառն հիացմունքով դիտում են այս յուզիչ տեսարանը Ֆրանսիացի յուզարկաւորները. թափօրը վերստին չարժում է առաջ:

Յարգանքի և երախտագիտութեան այս բացառիկ, այս չքնաղ հարկը թաղման հանդէսի լաւագոյն արտայայտութիւնն եղաւ:

Ապրիլ՝ ք, երիտասարդ, աղնիւ հայրենակիցներ:

Ու թաղեցինք տառապող Հայութեան լաւագոյն բարեկամին...

Բահանայ չկար և ոչ աղօթք, թաղումը քաղաքացիական էր. խորունկ ու սգաւոր լուծիւնն էր փոխանակում հոգեւոր երգերն ու կարգը և համբ ու անկեղծ արցունքը — բարձրաձայն վիշտն ու կոծը: Այսպէս էր կամեցել ինքը՝ Պիէռ Քիյեար որ աշխարհի ցաւերի ու չարիքի դէմ ժպտով պայքարեց, և իր ամենածանր բուժանքի դէմ ժպտով պայքարեց, և իր ամենածանր բուժանքի դէմ ժպտով պայքարեց, և իր ամենածանր բուժանքի դէմ ժպտով պայքարեց, և իր ամենածանր բուժանքի դէմ ժպտով պայքարեց:

Պատերազմի դաշտում յանկարծ ընկած մարտիկի թաղում էր. դամբարանի վրայ ո՛չ մի ճառ, հիացմունքի, կամ վատի ո՛չ մի խօսք չարտասանեց: Այդ էլ իր յանկութիւնն էր, այս միշտ համեստ, միշտ անուշ մարդու, որ գիտցաւ առանց սին ցուցամուլութեան, առանց ալմուկի ապրիլ մի մեծ, մի հոյակապ կեանք և նոյնքան վեհ լուծիւնը գերեզման իջաւ:

Ոչ փող զարկին, ոչ արձագանգ լեռնասոյգ,

Սարէ ի սար չարագուռակ տարին լուր...

Մեծ մահերը կարօտ չեն ո՛չ դամբանականների, ո՛չ ներբողների: Դադարը դամբանի մէջ իջեցրին, ապա յուզարկաւորները մէկիկ մէկիկ անցան առաջից, վերջին հրաժեշտը տւին, և ծաղիկներով ծածկեցին նրա յաւիտենական ապաստանը:

Եւ միայն Ֆրանսիացի ու Հայեր չէին, որոնք եկել էին յարգանքի գերագոյն ու յետին հարկը տալու այս աղնիւ, այս գաղափարական մարդուն. խմբերով անցաղնիւ, այս գաղափարական մարդուն և՛ Ռուսներ, և՛ Բուլնում էին գերեզմանի առջևից և՛ Ռուսներ, և՛ Բուլ-

գարններ, և Սերբեր, և Ֆիլանտացիներ, և Թուրքեր, բոլոր այն ժողովուրդների ներկայացուցիչները, որ նոցա ազատագրութիւնը դեռ թերի է, կամ որոնք տաւ ինչ տառապում են որ և է բռնութեան լծի տակ:

Քիչեար իր հմայիչ կեանքով, և իր այս անակնկալ, այս անժամանակ մահով բոլորին համախմբել, միացրել էր իր դամբանի առաջ:

— Անփոխարինելի կորուստ ունեցանք և մենք, և մանաւանդ դուք, ասում էր ինձ Պրանսիա դը Պրէսանսէն, աչքերը սրբելով. և ո՞վ կարող էր երեւակայել, թէ՛ ես պէտք է թաղեմ Քիչեարին, փոխանակ, որ նա ինձ թողէր:

Եւ պատւական, մեծ ծերունին դողում էր յուզմունքից:

Այո՛, մեծ, շատ մեծ կորուստ ունեցանք, շատերի հետ, մանաւանդ՝ մենք Հայերս, մեր պատմութեան այս անակնկալներով հարուստ ու մութ շրջանում:

Եւ անսպասելի կորուստ:

Մահից մի օր առաջ մօտն էի, հիւանդանոցում, ուր նա արդէն կազդուրւել էր և ոտքի կանգնել մի աննշան օպերացիայից յետոյ: Միշտ ժպտուն, միշտ եռանդով լի, վերսկսել էր իր աշխատանքները որպէս La Ligue des Droits de l'Hommeի քարտուղար, ու միաժամանակ զբաղւած էր հաղար ու մի կողմնակի խնդիրներով, այցելուններով:

— Կ'ուզէ՞ք գիտնալ, թէ մինչև ո՞ւր է իջել մեր գովւած Ֆրանսիացի ժողովուրդը, հա՛ս թերթեցէք այս գիրքը. մի պաշտօնաթիղ գնդապետ է գրել, — ու նա քահ քահ խնդաց — և փորձում է սպառնացանել, թէ Պրանսիան կը կորչի, եթէ ժամ առաջ մեր քահանաների փէշերին չփարի: Ձէք հաւատում, այնպէս չէ՞, որովհետեւ յեղափոխութիւնից անցել է 120 տարի... այո՛,

իր սուռնք ունիք չհաւատալու, բայց լսեցէ՛ք, կարդամ գրածս:

Նա մի մեծ յօդուած էր, մի տեսակ «Եղծ ազանդոց» ընդէմ Ֆրանսիական մարտական կղերականութեան, և հերքումն առաջը դրած գրքի: Իրեն յատուկ սրամտութեամբ ու հիւմորով նա վեր էր հանում Աստծուն՝ կեղծօրէն, փարիսեցիորէն փարող այդ մարդկանց քաղաքական հասարակական նստատեղիները, նրանց բոլոր գաղտնի մեքենայութիւնները աշխարհի տէրը մնալու համար:

Վերջերս կղերականների մի ամբողջ առաքելութիւն է կազմակերպւած Պրանսիացիներին «դարձի բերելու»: Այդ նպատակով, միսիօնարներ են ղրկում, գաւառից գաւառ քարոզելու: Ահա այդպիսի մի առաքելութիւն էր հասել Պարիզից երկու ժամ հեռու Մոնդինեիի հաւմայնքը: Ազատ մտածող բարեկամներ ահալոյ էին արել դէպի Քիչեար, խնդրելով գնալ հրապարակական մի բաւակուրի համար: Հիւանդ էր, գնալ չէր կարող և ահա ուղարկում է խօսքը գրաւոր, որ յաջորդ առաւօտ պիտի կարդացուէր այդ ժողովում:

Եւ յաջորդ օրը Քիչեարը մեռաւ: Պրանսիական կղերը, այս անակնկալ մահից իր լէգէնտան կը հիւսէ, թէ ով խօսի նրանց դէմ, պատժւելու է:

Պատմութիւնը, մանաւանդ կղերական պատմութիւնը, այսպէս է գրւում:

Բայց կայ բարեբախտաբար միւս պատմութիւնը, մեծ պայքարների, մեծ բախումների պատմութիւնը մարդկային իսկական ազատագրութեան, արդարութեան և իրաւունքի համար, ճշմարտութեան մեծ խտէպի համար, որ թէև կրճուտւած, արիւնոտ ու վիրաւոր, վնասւած էր թաւալւում է դժնդակ ճանապարհներով դէպի նոր

յաղթանակներ, նոր արշաւներ: Այդ պատմութեան փառաւոր գրքի մէջ Քիյեարների անունները կը մնան ոսկէ տառերով դրօշմած:

Եւ հայ աշխարհում մի օր անշուշտ կը մոռացւին մեծ ու փոքր Համիտներ և Մուսա բէգեր իրենց նողկալի ոճիրներով, անցեալի մշուշը կը գայ մեղմելու ու զական ու կրօնական վայրագ մոլեգնութիւնը կը սանձելի քաղաքակրթութեամբ, խաւար, անգիտակից խղճմտանքների վրայ իմաստութեան ու արդարութեան արեւի ցոլքերը կը շողան, այո՛, կը մոռացւին այդ օրերում շատ ցաւեր, սարսափներ ու ոճիրներ, բայց Պիէր Քիյեարի անունը միշտ կը հնչէ երախտագիտութեամբ ու սիրով բոլոր հայ խրճիթներում, բոլոր հայ յարկերի տակ:

Յարգանք իր մեծ յիշատակին:

Ա. ԱՋԱՐՈՆՆԱՆ

Պարիզ

ՍԳԱՀԱՆԴԷՍՆԵՐ

Ի. ՊՈԼԻՍ

Տարիներու ընթացքին, Պոլիսը դժուար թէ տեսած ըլլար այնքան յիշատակելի օր մը, որպիսին էր 1912 փետրվար 2/15-ի հինգշաբթին:

Աւելի քան հազար հոգինոց բաղմոնութիւն մըն էր որ, բարախուն ակնածանքի և խոր վշտի զգացումներով, կը փութար Բերա, Իւնիօն Ֆրանսէզի սրահը, Փիէռ Քիյեարի սգահանդէսը կատարելու: Երկու սնուէ, և ամէն ցեղէ քաղաքացիներու բաղմոնութիւն մըն էր որ կը ծըփար ընդարձակ սրահին մէկ ծայրէն միւսը: Անակնկալ հարւածէն ալեկոծ սիրտերը արհամարհած էին փոթորիկը որ չղթայազերծ կը մռնչէր այդ օրը, արհամարհած էին անձրեւը որ կը տեղար յորդահոսան:

Ներկայացուցիչներ զրկած էին Պոլսոյ գրեթէ բոլոր ազգային հաստատութիւնները, — հայ երեք յարանուանութեանց վարչութիւնները, հայ քաղաքական կուսակցութիւնները, Միացեալ Ընկերութիւնը, Ազգայնէր Հայուհեացը, զանազան վարժարաններ, Պատուիրակներ ունէին Իթթիհատ Թէրազգըն, մակեդոնական, յունական, հրէական, ալպանական կաղմակերպութիւններ: Պրանսական դեսպանին կողմէ եկած էր Բ. քարտուղար Քօնթ տը Սէն-Քանթէն, ֆրանսական գաղութ

թին կողմէ՝ Պոլսոյ ֆրանսական առևտրական սենեակին նախագահ Պ. Ժիւռօ:

Բեմին մէկ կողմը՝ եռոտանի պատուանդանի մը վըրայ դրուած էր Քիյեառի կենդանագիրը, պատած սեւ շղարչով և շրջապատուած դափնեպսակով, և զոր կը կրէին երկու սեւզգեստ հայ օրիորդներ:

Սգահանդէսին բացումը կատարեց նախագահ Պ. Վարդգէս, օսմ. պատգամաւոր Կարինի, որ ներկայ հոծ բազմութիւնը նկատեց իբրեւ ապացոյց հայ ազգի մեծ համակրութեան: «Քիյեառի գործունէութիւնը աւելի արգիւնաւոր եղաւ քան շատ մը Հայերու գործունէութիւնը»:

Պ. Յ. Սինանեան դաշնակի վրայ նուագեց Շօիէնի մահերգը: Ժողովուրդը ոտքի վրայ ունկնդրեց Շնորհալիի «ննջեցեցեց տաղը», զոր երգեց Կոմիտաս վարդապետ:

Խաւար մեղաց հալածեցաւ,
Լոյս գիտութեան ֆէւ ծագեցաւ,
Խայրութիւն օձին բշլեցաւ,
Հիւանդութիւնք ֆէւ ողջացաւ:

Պ. Նախագահը յաջորդաբար բեմ հրաւիրեց օրուան բանախօսները:

Պ. Է. Ակնունի ուրուագծեց Մեծ Հանգուցեալին համառօտ պատկերը, բայց մանաւանդ անոր կատարած դերը Եւրոպայի հայանպաստ շարժման մէջ: «Մեռաւ ան յանկարծ՝ ինչպէս զինուորը որ զնտակահար կ'ըլլայ երբ զէնքը ձեռքն է տակաւին: Քիյեառ մեռաւ, բայց մի մոռցէնք որ մեծ մարդիկ իրենց մահուանէն ետքը կ'աւելին, և երբ օր մը ունենանք Հայ Պանթէօնը, Քիյեառի գեղեցիկ գլուխը պիտի կանգնի հոն բարձր մեր հերոսներու գլուխներուն քով»:

Հիւսէյլին ծահլալ պէյ, օսմ. պատգամաւոր Կ. Պոլ-

սոյ, խմբագրապետ «Թանին»-ի, խօսեցաւ Իթթիհատ Թէրազգը կուսակցութեան կողմէ: Յայտնեց թէ Ապտիւլ Համիտ ուզած էր զրաւել զայն, բայց Քիյեառ ըսաւ. «Գընդակով պիտի ողջունեմ այն որ Համիտի կողմէ սենեակս կը մտնէ, զիս համոզելու համար»:

Պ. Ա. Վառման վերլուծեց Քիյեառի հոգին: Ան կրցաւ ըմբռնել «հայութեան եղերերդական կացութիւնը — ընդունակութիւններով, ուժերով, տենչերով հզօր ժողովուրդ մը, որ իր տեղը կը փնտռէր մարդկութեան սեղանին շուրջը. ճանչցաւ անոր գրականութիւնը գողթան երգիչներէն մինչեւ հայ վերածնութեան երգիչները, ու սիրեց զայն»:

Տէրվիշ Հիմա պէյ, ներկայացուցիչ ալպանացի ուսանողներու, թուրքերէն լեզուով յարգանք և հիացում յայտնեց «այդ անուշ, այդ պայծառ մարդուն»:

Պ. Պետրոս Հալաճեան, օսմ. պատգամաւոր Կ. Պոլսոյ, նախկին նախարար հանրօգուտ շինութեանց, խօսեցաւ Ֆրանսերէն ճառ մը, որուն հայերէնը հրատարակուած է ներկայ հատորին մէջ:

Վերջին խօսողն եղաւ Պ. Գ. Խաթակ, որ հրաւիրեց հայ նոր սերունդը՝ օրինակ առնել Քիյեառներու մարդկայնութենէն:

Նախագահը փակելով ժողովը, կարդաց այս առթիւ պատրաստուած ցաւակցական հեռագիր մը, ուղղուած Քիյեառի դրօշակից ընկերներուն և սգաւոր ընտանիքին:

II. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Մեծ մարդասէրին մահուան առթիւ, համակրանքի արտայայտութիւններ տեղի ունեցան նաեւ Հայաստանի արտաթաղութիւններ տեղի ունեցան նաեւ Հայաստանի Մուշ, Երզնկա, Տիգրանակերտ և այլն, ուր սգահանդէսներ կատարուեցան, մասնակցութեամբ առաջնորդարաններու, քաղաքական կուսակցութեանց և հիւ-

պատճեններու: Բոլորին ալ հայ ժողովուրդը կը մասնակցէր հոծ բազմութեամբ, զեղուն մեծարանքի և երախտագիտութեան զգացումներով:

Կարինի մէջ, հայ զինուորներու նախաձեռնութեամբ հանգանակութիւն մը սկսաւ, Փիէռ Քիյեառի յիշատակին գրադարան-ընթերցարան մը բանալու համար Սասունի մէջ:

III. ՓԱՐԻՋ

Փարիզի հայ գաղութն ալ իր կարգին կազմեց սը-գահանդէս մը: Այս առթիւ համախորհուրդ ընտրուեցաւ մասնաժողով մը, որ որոշեց ընդհանուր հանգանակութեան մը ձեռնարկել, Սասունի մէջ վարժարան մը բանալու համար, Քիյեառի անունով:

Փարիզի մէջ սգահանդէս կազմեցին նաև Քիյեառի Ֆրանսացի բարեկամները, մասնակցութեամբ խուռն բազմութեան մը:

Կը նախագահէր Պ. Անաթօլ Ֆրանս, որ խիտ գիծերով ներկայացուց պայքարի մարդը: «Այս մեկնույշ քնարերգակը ժողովրդական ատենախօսներու ամէնէն ամէնին էր: Բայց իր ցասումին մէջ, իր առաքինի ատելութիւններուն մէջ, իր մտածումը կը մնար ջինջ ու յստակ. երկիւղը երբէք չխուովեց զինքը: Ինչպէս Ֆրանսիս տը Փրէսանսէն որուն պայքարի ընկերն էր, ան վտանգին կը դիմագրաւէր ժպտազին»:

Պ. Ա. Ահարոնեան խօսեցաւ հայ ազգին կողմէ, իբրեւ վերջաբան՝ բիւր չնորհակալութիւն յայտնելով «չըբ-նաղ և բեղմնաւոր Ֆրանսային, որ ամբաստնեց մեր սրբազան հաւատքը, մեր երբեմն դեղեւուն յոյսերը, Ֆրանսայի հոյակապ զաւակներուն և մանաւանդ հիանալի, ազնիւ Քիյեառին, որուն փառաւոր անունը յաւէտ պիտի մնայ կենդանի խորհրդանիշ մը արդարութեան, ազատութեան և ճշմարտութեան»:

Պ. Ա. Չօպանեան վշտակցութիւն և յարգանք յայտնեց Կ. Պոլսոյ Կեդրոնական վարժարանին կողմէ, և գծեց Քիյեառի պոլսական գործունէութեան պատկերը: «Քիյեառ եղաւ մէկը նոր Սամարացիներէն, որ եկաւ մօտեցաւ մահամերձ ժողովուրդիմը, կապեց անոր վէրքերը, անոնց մէջ իր կարեկցող գործովն ձէթն ու իր համարումին գինին հոսեցուց... Քիյեառի յիշատակը պիտի ապրի մեր ամէնէն պատկառելի ազգային սուրբերու և հերոսներու յիշատակին հաւասար»:

Ապա խոսք առաւ Պ. Ֆրանսիս տը Փրէսանսէ, Հայերու այդ անմահ բարեկամը, Մարդկային Իրաւունքներու Դաշնակցութեան կողմէ: Իր պատկերացումը ուժգին էր և հզօր:

Յաջորդաբար խօսք առին Պ. Ժիւռա՝ Les Temps Nouveaux յեղափոխական թերթին կողմէ, Պ. Ա. Ֆօն-թընա՝ Mercure de France-ի գրական խումբին կողմէ, Պ. Ֆէրտինանտ Հէրօլտ ևն.:

IV. ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՎՇՏԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Ազգային ժողովին որոշումով, հետեւեալ ցաւակցական հեռագիրը ուղղուեցաւ պրի տիկին Քիյեառին.

«Հայոց Ազգային Երեսփոխանակոն ժողովը պատճօն տուած է ինձ ցաւակցութիւն յայնել Ձեր այն ողբալի կորուստին համար զոր ունեցաք յանձին ձեր ամուսնոյն, Մ. Փիէռ Քիյեառի, անկեղծ բարեկամը Հայոց Ազգին:

Ասեմապէս
Հայոց Ազգային ժողովը
(Ստորագրութիւն)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

	Էջ
Յառաջաբան	9
Հայկական սուգ	12
Սրուեսագէտը եւ մարդը	14
Եւրոպացին	17
Մարդասերը	20
Քիչեաւ մտերիմ	23
Գաղափարի մարդը	25
Մեր Քիչեաւը	28
Պիէր Քիյար	32
Թարմ շիրմի առջեւ	36
Հեռուական Քիչեաւը	38
Ախոյեան մը	42
Փիէռ Քիչեաւ բանաստեղծը	45
Մըշի բարեկամը	50
Մեծ հոգի մը	55
Փիէր Քիչեաւ	64
Այն մէկը...	69
Գաղափարի Ասպետը	72
Pro Armenia	77
Դէպի գերեզման	83
Սգահանդէսներ	
Դ. Զօհրապ	9
Ռ. Զարդարեան	12
Ս. Զաւարեան	14
Պ. Հալանեան	17
Սիւմանքօ	20
Ս. Մինասեան	23
Մար	25
Յ. Շահրիկեան	28
Ս. Սրժիւեան	32
Գ. Բարսեղեան	36
Շ. Միսաքեան	38
Հ. Նազարեանց	42
Ս.ՏՐՈՒՇԱՆ	45
Ս. Յարութիւնեան	50
Մ. Վարանդեան	55
Զ. Նապեան	64
Դ. Վարուժան	69
Է. Ակնունի	72
Ա. Ա. Խառնեան	77
	83

հայր

□ □ □ Այս հատորին □ □ □
150 օրինակ՝ ընտիր թուղթով
և թուղթեղեղ՝ տրամադրուած է
Փիէն Բիլեառի Յուշարձանի
շինութեան մասնաժողովին:
□ □ □ ԳԻՆԸ ԿԱՄԱՐՈՐ □ □ □

ԳԻՆԸ 100 ՓԱՐԱ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0315495

